

ר' גרשון קוטובר

BY

Abraham HESCHEL
Jewish Theological Seminary of America

Off-print from
THE HEBREW UNION COLLEGE ANNUAL
Volume XXIII, Part Two
Cincinnati, 1950-1951

SEVENTY-FIFTH ANNIVERSARY PUBLICATION

! **ר' גרשון קוטובר**
פרשת חיי וועליתו לארץ ישראל

אברהם יחזקע השיל

בית מדרש לרבנים שבאמריקה, ניו-יורק

לחקר ראשיתה של החסידות ופעולתו של הבעש"ט חשובה הארת דמותו של ר' אברהם גרשון קוטובר, גיסו של הבעש"ט. החומר הביאונרפי המוגש לנו במאמרים שנכתבו על ר' גרשון צנום מאוד. השוב מאמריהם של דובנוב, החסידים הראשונים בא"י, פרדס, ספר שני, אודיסה תרנ"ד, ע' 201-214, ושל ש. א. הורודצקי, עולי ציון, תל אביב תש"ז, ע' 136-141, ואת הדברים בספרו של ישראל היילפרין, העליות הראשונות של החסידים לארץ ישראל, ירושלים תש"ז, ע' 11-16.

בשנים האחרונות עלה בידי לגלות מספר כתבי יד הזורעים אור חדש על פעולת הבעש"ט וחוגו, ומסייעים לבירורן של כמה עובדות ולקביעתם של כמה תאריכים בפרשת חייהם של מחוללי התנועה של החסידים. מאמר זה מיוסד בעיקר על נתוח אנרותיו של ר' גרשון עצמו, ואלו הן: א) קטע מתוך מכתבו הראשון מירושלים; ב) כתב המלצה על ר' חיים ירוחם ור' מאיר רישיגורה; ג) כתב יד המכתב הידוע משנת תק"ז שאני קורא לו "אגרת חברון", שמסר לי הרבי מקוברין ז"ל, שהנוסח שלו עולה בהרבה על הנדפס. ד) מכתב לר' צבי סופר; ה) מכתב מירושלים משנת תקי"ז. מאלה היו ידועים עד עכשיו רק מכתב ג' וה'. נוסף על כתבי יד אחרים, הנמצאים עכשיו ב"ארכיון לחסידות על יד ייווא" בניו יורק, השתמשתי בכרך רב ערך של מכתבים על דבר ישוב ארץ ישראל בתקופה שאנחנו דנים בה, הנמצא בבית המדרש לרבנים שבאמריקה, N° 0151, ושאני קורא לו "פנקס קושטא".

א. מקובל ופרוש

ר' אברהם גרשון ישב כנראה הרבה שנים בקוטוב, ועל שם העיר נקרא

עד היום הזה: ר' גרשון קוטובר. בעיר קוטוב נר אחיו ר' אהרן,¹ ואולי גם אביו (ר' אפרים?). מספרים שאיזה זמן שמש כדיון בבית דינו של המקובל ר' משה, הרב בקוטוב,² שעל פי מסורת משפחתית היה גם ניסן.³

ר' גרשון נספח על ה"חבורה של החסידים" בקוטוב, שבראשה עמד הרב ר' משה,⁴ וידוע שהיה מתנהג בחסידות ובפרישות יתירה,⁵ ומתענה לפעמים משבת לשבת. מספרים שפעם קרה שאיש אחד עשה כמוהו, והתענה "הפסקות" עד שיצאה נשמתו. הלך ר' גרשון ללוויתו, ובבית הקברות הרים רגלו ובעט בגוף המת ואמר בקול רם בפני כל העדה: רשע, רשע, מפני מה הרגת את עצמך? מפני מה דמית את עצמך אלי ולמדת ממני רבוי הצומות שלא היו לפי כחך?⁶

ר' גרשון היה מקובל מופלג,⁷ מתפלל על פי כוונות האר"י, ונוהג כמנהג יודעי ח"ן.⁸ פעם אמר להבעש"ט: "כל זמן שאתה יכול עוד בתפלה לומר 'ברוך אתה' על פי רצונך, תדע כי עדיין לא הגעת לכוונת התפלה. כי כל כך צריך האדם להיות בהתפשטות (הנשמיות) עד שאפס מאתו כל ושבך לדבר התפלה".⁹

¹ שבחי הבעש"ט, קאפוסט תקע"ה, י"ט, א' (הוצ. הורודצקי, עמוד קכ"ג).

² מפי השמועה; השוה מכתבים מהבעש"ט ז"ל ותלמידיו, הוצ. ר' דוד פרענקל, עמוד ז'.

³ אה"ש, עמוד 149.

⁴ שבחי הבעש"ט, י"ט, א' (קכ"ג).

⁵ מספרים שפעם אחת קבל על עצמו פרישות מאשתו, שם, ט', ד' (ל"ד). עיון דברים ערבים, ח"א, ה', א'.

⁶ ר' אברהם מסלונים, יסוד העבודה, ח"ג, פ"ה.

⁷ ר' יהונתן אייבשיץ, לוחות עדות, אלטונא תקט"ו, דף נ"ז, א', כותב עליו: "הרב החסיד המפורסם המופלג בתורה ומקובל אלקי". האשכנזים בארץ ישראל כתבו עליו אחרי פטירתו בשנת תקכ"ז: "הרב המובהק המקובל אלקי ח"ק (חסידא קדישא)", ירושלים, ח"ב, עמוד 157; ברכת הארץ, דף ס"ז, ג'.

⁸ שבחי הבעש"ט, ח', ב', (ס"ד). על פי בקשתו כתב הבעש"ט בשבילו "חדושים וסודות", בן פורת יוסף, בסוף. מסופר, שהיה עושה קידוש "על י"ב חלות", שבחי הבעש"ט, ד', א'.

⁹ ר' ישראל מקוזניץ, עבודת ישראל, פרשת מצורע. עיון היכל הברכה, דברים כ"ב ו': "כמו שאמר... ר' גרשון למרן גיסו הריב"ש, בעת שעדיין לא חכיר מדריגתו: כל זמן שאתה מתפלל ואתה בתוך הדבור מלובש, יודע ושומע, עדיין לא הגעת לכוונת התפלה". שם, כ"ח, ל"ח: "כל זמן שאתה יודע ומרגיש במציאות שלך, עדיין לא הגעת לכוונת התפלה", עיון נוצר חסד, דף כ"ט.

עד כמה נתפשט פרסומו בדורו כמקובל, מוכח מזה שר' יהונתן אייבשיץ מביא דברי המלצתו על ר' חיים ירוחם ווילנא, ומתאדוהו "הרב החסיד המפורסם, מופלג בתורה ומקובל אלקי." ¹⁰ בעצמו ספר ר' אברהם גרשון שבנסעו לארץ ישראל ראה שהיו "דינים" שורים על הספינה, וכדי לבטל אותם רצה לטבול במים. ונזדמן שהגיעה הספינה אל שרטון ועמדה שם. כל אנשי הספינה יצאו לטייל והוא פשט את בגדיו והניחם בספינה וקפץ לתוך הים וישב בתוך המים. בינתיים זזה הספינה. וכשעלה ר' גרשון מן המים ראה והנה הספינה מהלכת. אמר בלבו: מה אעשה עכשיו? אם אלך על השרטון, ערום אנכי ולא אוכל להוציא מפי דבר שבקדושה. ואין צריך לומר שלא אמצא שום דבר לאכול או לשתות. החליט לרדוף אחר הספינה. בטוח היה בעצמו שיודע לשהות היטב, כי פעם אחת ראה בנהר דניסטר יהודי טובע והיה רחוק ממנו כחצי פרסה, קפץ לתוך המים והציל אותו. כך עשה. התחיל שוחה אחר הספינה והדביק אותה. אך גבוהים היו דפני הספינה ומשוחים בזפת ולא היה דבר לאחוז בו. צעק ר' גרשון לעזרה וקולו לא נשמע מחמת רעש הספינה. ושוב נתרחקה הספינה ושט בכל כחו וחוזק ידו עד שהתחיל לשקוע במים, יורד ועולה ולא יכול להוציא מלה מפיו, אפילו וידוי. הרהר ר' גרשון: אני עתיד לטבוע וגם לאבד את חלקי לעולם הבא. שהרי הוא כאילו אבד עצמו לדעת. פתאום יצא אדם אחר ישמעאלי על פני הספון, וכשראה אותו שלח אליו סירה קטנה, הכניס אותו לתוכה והעלה אותו לספינה. בירכתי הספינה שכב שתי שעות ומקיא מרוב המים שבלע. וכשקם ולבש בגדיו אמר לשלם לישמעאלי שהציל אותו, ולא היה שם שום ישמעאלי. ואמר שמע מינה "האי טייעא היה" (אליהו הנביא). ¹¹

מספרים, כי פעם אחת שבת ר' גרשון בעיר אניפול. ובשובו אמר להבעש"ט: השגתי שם אור גדול — אורו של ר' שמשון שחי שם לפני שנת ת"ח. ¹² בעיני ר' פנחס מקורין היה ר' גרשון נהשב ל"בעל מופת". ¹³

¹⁰ לוחות עדות, אלטונא תקט"ו, עמוד נ"ז.

¹¹ שבחי הבעש"ט, ט', ג' — ד'. ספור זה שמע המחבר מפי ר' גדליה (מלינוץ) ששמע מפי הרב החסיד מ' צבי מקאמעניץ, ששמע את הדברים מפי ר' גרשון. דרך המתקת הדינים על ידי טבילת מים הוא אחד הדברים שחזרה הבעש"ט, כידוע מכוונות המקוה בספר כתר שם טוב. עיין דגל מהנה אפרים.

¹² שבחי הבעש"ט י"ז, ג'. צריך להיות: אסטראפאלי. ר' שמשון מאסטראפאלי שמו קדוש בעיני הצדיקים. דבריו המופלאים והחרופים בקבלה מובאים בהרבה ספרים. חבר ספר דן ודין, פירוש לספר קרנים. נהרג בשנת ת"ח לעמדו בבית הכנסת מעוטף בציצית ותפילין (חיד"א, שה"ג, מע"ג, ש', ק"פ).

¹³ עיין להלן, הערה 170.

ב. יחסו לבעש"ט

מטעמים בלתי ידועים לנו עזב ר' גרשון את העיר קוטוב והתישב בברודי.¹⁴ באותו הפרק מת עליו אביו, ואחותו הגרושה, חנה, היתה לאשתו של ר' ישראל בעל שם טוב. כידוע הסתיר הבעש"ט בראשונה את דרכיו והעמיד פנים כאילו לא קרא ולא שנה מימיו, והיה דומה לפני ר' גרשון הלמדן המקובל ואציל הרוח כקיתון של חרס שנשבר. וכל מעשיו ההרפתקאות, הנפתולים וההסוסים שבנפשו והתהוותו של שני היחסים בינו ובין הבעש"ט, הלא הם כתובים בספר "שבחי הבעש"ט", ואין כאן המקום לדבר עליהם. מספרים שדבר על לב אחותו שתתגרש ממנו. ולא היתה העצה הזאת קלה בעיניו להגות. בעיני ר' גרשון היו גרושים "דבר קשה מאד". הוא היה אומר: "אותיות נט אינן מחוברות זו עם זו בתורה בשום מקום. לכן כשאדם מגרש את אשתו, הוא רוצה לחבר את הנפרדים"....¹⁵ אמנם המוליך יועצים שולל, הפיר עצתו.

כאשר נפקחו עיניו של ר' גרשון התחיל רואה בגיסו איש אשר רוח אלהים בו, מגיד עתידות מסוף העולם ועד סופו. ר' יעקב יוסף מפולנאי בקר אצלו פעם בברודי וספר לו ר' גרשון: ישראל גיסי הגיד לי בשנה שעברה דבר שנתרחש זה עתה. שונה הייתי משניות אחרי התפלה, ועשיתי גירסה במשנה אחת. אמר לי גיסי: היודע אתה מה גרסת? ואמר לי מה שעתיד להתרחש על פי הגירסה שגרסת.¹⁶

ר' גרשון מתקשר בגיסו בכל לבו ונפשו, ושומע מפיו "דברי מוסר". לאחר שעולה ר' גרשון לארץ ישראל, הבעש"ט כותב אליו "חרושים וסודות" ומבקש אותו: "לחזור על דברי מוסר שלי שאמרתי לך כמה פעמים ולהיות תמיד עולה על רעיונך ולהגות בהם ולדקדק בהם. בודאי תמצא בכל דבור ודבור כמה מיני מתיקות, כי לא דבר ריק הוא מה שאמרתי לך".¹⁷ ר' גרשון מאמין בבעש"ט אמונה חזקה ותמימה,

¹⁴ את זמן ישיבתו בברודי צריכים לקבוע, על פי המסורת, לפני זמן נשואי אחותו לבעש"ט, עיין שבחי הבעש"ט, ב', ד', (י"ז).

¹⁵ כ"י אומאן, פ"ג, א'.

¹⁶ את הספור הזה שמע מחבר ספר "שבחי הבעש"ט" מפי ר' יעקב יוסף, ב"ד, ב' (צ"ה — צ"ו). השוה דברי ר' מנחם מנדל מליבאוויטש, אור תורה, ח"א, ק"ע, א': "ובזה מובן מ"ש הבעש"ט ז"ל וגיסו ר"ג מקיטעב שבמשנה זו שלמד מבואר ד' מעשיות שאירעו אח"כ". הספור הנזכר בספר "דובר שלום", עמוד 141, אינו מתקבל על הדעת אלא אם כן קובעים אותו בברודי במקום קוטוב.

¹⁷ מכתבים מהבעש"ט, הוצ. ר' דוד פרענקל, עמוד ד'. הבעש"ט הוכיח את ר' גרשון בקשר עם פרישותו שלא עמד בה, שבחי הבעש"ט, ט', ד' (ל"ד). גם

מבקש אותו שיתפלל עליו ועל בני ביתו ושישלח לו "קמיע כללית", ואת שמעו ומעשה נפלאותיו הוא מפיץ אחר כך בין החכמים בארץ ישראל. זו בשנת תק"ח מתאר הוא את הבעש"ט: "פום ממלא רברבין, ידיו רב לו בהדי בסוד קדושים רבא... סובר הרזין ויתרון דעת עליון, ג"י, ע"ה, פה"ח, חסידא ופרישא, המקובל אלפי". בשנת תקי"ז כותב ביתר שאת: "ידיד נפשי, דבק מאח לי, את אחיך תפקוד לשלום ואת ערובות לשוני תקח לך, וכחותם על זרועך, כי עזה כמות אהבה, נפלאות יותר מאהבת נשים. ואל תקפוז ירך מאחיך התאב לשמוע בצמא את דבריך הנעימים... ידיד נפשי ויקרת לבבי, אור עיני." 19

וחביב היה גם ר' גרשון על הבעש"ט, הכותב אליו: "אהובי גיסי חביבי וידידי כנפשי ולבבי, ה"ה הרבני המופל' החסיד המפורסם בתורה וביראה". הבעש"ט היה שולח לו מעות מזמן לזמן, 20 ואף מוסר לתלמידיו דבר תורה משמו. 21 ר' גרשון לא היה אדם הדורש ברבים, לא מטיף ולא

כתב אליו דברים הריפים אחריו שהעיו להחרים את ההכס הספרדי, שם, ו', א' (ל"ה). שר' אברהם גרשון היה כנעוריו נוטה להתפעלות ונוח לבעוס ווצא ממקומות שונים ("הכה את הבעש"ט", החרים את האיש טוקטינר) שם, ט', ד' (ל"ה); י"ט, א' (קכ"ג).

19 ברכת הארץ, סימן שכ"ז.

20 ברכת הארץ, סימן שכ"ז, שכ"ח.

21 מכתבים מהבעש"ט, א', ד'.

22 "והנה שמעת מפי קדשו של מורי החסיד האלהי הרב הבעש"ט ז"ל שהזהיר על הזריוות והמהירות בעסק התפלה לאנשים כערכו בכדי שינצל מן מחשבות זרות. ואמר בשם גיסו הרב החסיד מ' גרשון קוטבר ז"ל שאמר משל יפה על האנשים שאינם שוהים א"ע בזה שאינם מרגישים כלל בתפלתם אם הו' במחשבה זרה אם לאו. ואמר משל כי הו' דרך א' מסוכן מאד, והוא שהו' צריך לילך דרך יער שהו' שם מחבואות של גזלנים ושודדים שהיו מצפים לאיזה עובר ושכ, ואז קמו ממחבואיהם וגזלו וחמסו וטרפו ועשו בו פצעי' וחבורות, וכל מי שהו' מוכרח לילך דרך היער הו' מהלך במרוצה גדולה מאד שלא יהו' להתורשו' פנאי לילך ולבא אילוני ממחבואתם שיושבום בו. פעם א' נסעו שני אנשים בחבורה אחת והו' אחד מהם שתוי שיכור מאד, והשני לא כן הו' רק כדרך כל הארץ. והנה בנסעם דרך היער הזה אז זה שהו' שלם בשכלו נסע במהירות גדול עד שעבר בשלום את היער הזה בלי פגע. וחבירו השני השיכור הלך לאט לאט, פסיעה אחר פסיעה. והרוצחים הו' טורפים אותו והכו בו ועשו לו חבורים ופצעי', והוא לא הרגיש בדבר כלל מחמת שכרותו הגדול. ואח"ז פגעו זה בזה ועמד הראשון ותתמו' עצמו על זה השני ושאל אותו, איך נצלת שלא המיתו אותך בהכאות גדולות שעשו לך. והשני השיכור הו' מתמו' א"ע על תמיהתו של זה ואמר שאינו יודע שום דבר של איזה שעשו לו כי לדעתו הלך לשלום בלי פגע; עד שהראשון הראה לו במראה את הפצעי' והחבורות שבכל אבריו וגם כתמים מן

מוכיח, ואולי משום כך לא נמנה בין אלה שקבלו על עצמם להפיץ את דרך הבעש"ט ומנהגיו בעם; הוא נשאר מקובל, מתבודד, בורח מן הפרסום ומהדומה לו. בבחינה זו עמדתו בהוגו של הבעש"ט דומה לעמדתו של ר' מאיר מרגליות אב"ד אוסטראה, מחבר ספר "מאיר נתיבים", שאף הוא לא פעל להפצת תורת רבו ברבים.

ג. בין "חכמי הקלוז"

בזמן שהשתקע ר' גרשון בברודי, היתה היא הקהלה היהודית החשובה ביותר בגליציה, הן במספר אוכלוסיה²² והן בחכמיה ובעשיריה. היא היתה אחוזת משפחת פוטוצקי האדירה, ששריה נתנו לתושבי העיר כל מיני חירויות וזכויות, ובצל חסותה פרחו חיי הכלכלה של בני העיר. מספרים שהפוטוצקים רגילים היו להעמיד רוכבים על הדרכים, שיתפסו את הסוחרים ההולכים ללבוש שיבואו למכור סחורותיהם בברודי. ואף שספור זה נראה כאגדה, ברור הוא שיהודי העוסק במסחר בחסותם של אדונים גדולים כאלה יכול היה לעבור עם סחורתו בארץ לארבה ולרחבה מבלי לפחד שמא יגזלנה איזה אציל מידו, כי אחוזות הפוטוצקים היו פרושות בכל הארץ, ובכל מקום שבא אחד מנתיניהם היה יכול לפנות לעזרה לחוכר או לפקיד של בית פוטוצקי.²³ יהודי ברודי עמדו בקשרי מסחר עם ברסלוי, לייפציג, ערי רומניה ותורקיה. אל ברודי היו באים מארצות רחוקות, ואנו מוצאים יהודי תורקיה שהתישבו בתוכה.²⁴

ברודי נטלה מקום בראש לא רק על שום בעלי הון ושתרלנים שישבו בה, אלא גם על שום חכמיה שהיו מפורסמים לתהלה בכל העולם היהודי. "בעת ההיא היתה העיר הזאת, כלילת יופי, מלאה חכמים וסופרים. ממנה יצאה הוראה לכל ישראל למאות; גאוני ארץ מבית המדרש דפה יצאו, ומלאה הארץ דעה; עיר צדק ילין בה". על פי עדותו של ר' יחזקאל לנרא, בעל "נודע ביהודה", "הצדקה שעושים בברודי אין לספר. וזה עלתה להם, שזה פשוט אצלי, שכל הצלחת בראד היא בזכות הצדקה שנותנים

הדם שה' שותת על בגדיו מן הפצעי' והחבורות. והוא נשאר בתמיהותו ואינו זוכר כלל". דבריו נאמרו, כא.

²² בשנת 1765, בימים האחרונים של ממשלה פולנית, היו בברודי 7197 יהודים, ובלבוב רק 6195, השוה מ. בלבן, *Dzieje Żydów w Galicji*, לבוב 1914, עמוד 94.

²³ על פי אברהם יעקב בראוור, השלח, כרך כ"ב, עמוד 152.

²⁴ נ. מ. גלבר, פנקס דח"ק בבראד, *Jahrbuch der Jüdisch Literarischen Gesellschaft*, XIII, סימן 20-29.

לעניים. "25 הרבה רבנים זקנים אחרי שפרשו ממשירותיהם התיישבו בברודי. באותו פרק עמד אחד מנכבדי העיר, "הנגיד המפורסם", ר' יעקב באב"ד,26 סוחר במשי, בשעוה וביהוד בעורות, ויסד בית מדרש בברודי שהיה לאחד מוסדות התורה החשובים ביותר בקורות היהודים בפולין. כבית מדרש זה, שנתפרסם בעולם בשם "הקלוז" דברודי, נתאספו "נסיכי ארם, רבנים מופלגים, חכמי תעודה... קדושי ק"ק בראד", יצאו לשם מהרבה ערים ועסקו בתורה יומם ולילה. כיניהם היו גאוני הדור בהלכה וגם פרושים וחכמים בקבלה, מהם יצאו רבנים לקהלות ישראל בהרבה מדינות ואליהם היו מריצים שאלות קשות מכל פנות הגולה, כי שמותיהם יצאו לתהלה בכל תפוצות ישראל.

בין חכמי הקלוז המפורסמים היו: "הרב הגאון החסיד" מו"ה מרדכי חסיד, שבמותו "לא הניח אחריו כמותו",27 המקובל המופלא ר' חיים צאנזר,28 ר' יצחק הורוויץ, חתן מיסד הקלוז, שהיה אחר כך רב בהמבורג, והגאון ר' יחזקאל לנדא, אחר כך רב בפראג, שנתפרסם על שם ספרו "נודע ביהודה".

בשנות תע"ד לערך נתקבל כאב"ד ברודי הגאון והחסיד הנודע ר' אלעזר רוקח וישב שם עד שנת תצ"ה, שאז נתקבל כרב באמסטרדם. במקומו בא הגאון ר' יעקב יוקל הורוויץ, שהיה קודם רב בבולחוב.29 מגיד העיר היה באותה תקופה הדרשן הנודע ר' אפרים.30 לפי מסורת החסידים נמנה ר' גרשון בין "חכמי הקלוז". מסורת זו מתקבלת על הדעת. על יסוד ברור הנוסח של "אגרת חברון" ידוע עבשיו שעמד ביהסים קרובים עם ר' יעקב באב"ד,31 מיסד ה"קלוז". בזמן ישיבתו ב"קלוז" התחילה אולי הידידות שבינו לבין ר' יחזקאל לנדא, מגדולי "חכמי הקלוז".

25 דרושי הצל"ח, דרוש ד', י"ח. בשנת תצ"א כותב ר' לוי בר' שלמה מברודי, בית לוי, זאלקווי תצ"ב: "אנכי יושב בקרב עם קודש, בעיר המפוארה, קריה עדינה, מלאה חכמים".

26 עיון עליו להלן, הערה 110.

27 נפטר ו' אב, תצ"ו; גלבר, פנקס דח"ק, סימן 52. עליו יחדתי את הדבור במקום אחר.

28 רבו של ר' יחזקאל לנדא בקבלה. עליו כתבתי במקום אחר.

29 זכרונות ר' דוב מבולחוב, הוצ. מ. ווישניצר, עמוד 48.

30 נפטר ו"ח אדר תק"מ, גלבר, פנקס, סימן 78. הוא היה קודם לכך מגיד בקראקא וברישא.

31 עיון להלן, הערה 110. לוקחי בנותיו של ר' יעקב באב"ד, ר' נפתלי הירץ אב"ד קאוולא ור' חיים לנדא אב"ד פידקאמון, היו מהחכמי "הקלוז".

באותו הפרק היו בברודי ארבעה כתי דינים, וארבעה אבות בית דין.³² על פי מקור אחד שמיט ר' גרשון כראש בית דין.³³ משרה כזו לא הספיקה אולי לפרנס את בעליה. מספרים שאף הרב הראשי של העיר ר' יעקב הורוויץ היה מקבל "לערך ב' זהובים (רייניט) לשבוע." ³⁴ ר' גרשון, שהיה קולו ערב, ³⁵ שמיט גם כחון יטני ב"קלוז". ³⁶ בו בזמן היה מרביץ תורה ומעמיד תלמידים.³⁷

ד. השערורה בברודי

צדיקים אין להם מנוחה בעולם הזה. כאסתרא המקשקשת בלגינתה של הקהלה, קרה מקרה לא טהור שהכנים מהומה לתוך ר' אמות של חכמי ה"קלוז" ואף זעזע את כל הצבור בעיר.³⁸

מעשה שהיה כך היה. בברודי התחילו מרננים אחרי אשה אחת ממשפחת עשירים אדירה שהיא מופקרת. אבל מפני שבני משפחתה ואבי בעלה היו תקיפים ואנשי זרוע, עלה בידם להטיל אימה על מוציאי הדבה

ע"ה. ³⁹ היו קבועים אז ארבעה כתות דיינים משמורות מחלקות למושבותם עולה שבת בחזור הלילה, ועליהם נמנו ארבעה אבות ב"ד, כולם חכמים כולם נבונים גאונים מפורסמים שגאו בצע, וראי ה' " ר' יעקבא בן ר' יחזקאל לנדא, דברו ידירות, נודע ביהודה, מח"ת, פראג תקע"א. בזה מופרכת טענתו של שמתוני, כי ר' גרשון "לא היה לא גאון ולא מפורסם ולא רב בברודי", אצל הורודצקי, החסידות והחסידים, ח"ד, קל"ה.

⁴⁰ שבחי הבעש"ט ב', ד' (ט"ו). כשהופיע הבעש"ט בפעם הראשונה בביתו של ר' גרשון, ושבו לפניו שני ב"ד, "והוא עומד עליהם לעיון תמיד בדינין אשר באים לפניהם", שם ג' א'.

⁴¹ מטעמי יצחק, פועטקוב תרס"ד, עמוד 18. על משכרתם של הרבנים באותה תקופה, השוה י. אסף, רשימות, ב', עמוד 278. שבחי הבעש"ט. ו', א'.

⁴² עין שבחי הבעש"ט ו', א'.

⁴³ על פי עדותו של ר' אברהם בנימין קלוגר, אחל נפתלי, ורשה תרע"א, עמוד 69, נאמר בפנקס "הקלוז": "הרבני אברהם גרשון קוטנבר נעשה לש"ץ של חול בקלוז רבתא, הואיל והיה בעל קול ערב". עיון היולפריין, העלויות הראשונות של החסידים לארץ ישראל, עמוד 18, הערת 15 בשם נ. מ. גלבר. כ"חזן "אולי היה ר' גרשון "הולך לקבל פני נגידים ביו"ט". שבחי הבעש"ט, צ"ו (כ"ד, ב').

⁴⁴ על פי שבחי הבעש"ט, ד' א' (כ"ב-א) נתגלה הבעש"ט בראשונה לאחר מתלמידיו של ר' גרשון ששבת אצלו, וצוה לו "שילך לכת החסידים הגדולים אשר היו בעיר וגם לרב דקהלה" ולספר עליו. הרב הזה שהבעש"ט הופיע לפניו היה כנראה ר' אלעזר רוקח.

⁴⁵ נודע ביהודה, מהדורא קמא, אה"ע, סימן ע"ב; אמונת צדיקים, סימן ל"ג; קאמעלחאר, מופת הדור, ו'ז'; גלבר, Aus Zwei Jahrhunderten, ע' 18; ל. לויין, LXX, MGWJ, (1926), ע' 77-78.

ולחשתיקם. עברו כמה שנים וקלונה נתנלה בפני כל עם ועדה. קודם ראוי השנה דרך כל הארץ היא שכל אחד מתעורר לשוב מחטאיו. בחודש אלול תק"ב (?) באו כמה אנשים לפני בתי הדין להתוודות על עוונם ולקבל תשובה כאשר יורו הדיונים בסיגופים ובתעניות; תשובת משקל העוונות. כל אחד היה מתודה בפני עצמו. אז נודע לבית הדין שכמה אנשים נלכדו ברשת האשה הזאת. נתייעצו הדיונים והודיעו כלילה לאבי הבעל בטוב טעם ודעת ובדברים רכים, כי הוא היה גבר אלם ובעל זרוע חזקה, את דבר העדות. ויהי כאשר שמע האיש את הדבר וירדוש מאת הדיונים להגיד לו את שמות העדים, ויצו ליסר אותם במכות אכזריות, אבל הם סרבו לנלות את שמותיהם. הוא איום על הקהילה, ובכחו הגדול עלה בידו להביא את העדים בפני הדיונים במעמד הקהל, והעדים חזרו על דבריהם. ויהי כראות קרובי האשה שלא הועילו להם כל איומיהם ויתחכמו וישלחו אחרי דיונים ממקומות אחרים והם קבלו עדות לפסול את העדים הראשונים. אחרי זה הלך אבי הבעל וקרובי האשה, "אנשי זרוע, אלמים, גומי ועבדי", והלשינו על דייני העיר ועל העדים הראשונים בערכאות של הגוים. וישפך שר העיר חימה רבה על הדיונים ועל העדים, ויעש בהם "שפטים גדולים ונוראים" בגוף ובממון, ויוציא פקודה כי האיש אשר יעז לדבר סרה על האשה יענש "בקנס גדול אשר אי אפשר לעמוד בו": ילקוהו מכת מדרות ברבים או ישלם מאה אדומים.³⁹

אז התאזר ר' יחזקאל לנרא וחבר תשובה ארוכה, ובה הוכיח שהעדים הראשונים עדותם קיימת ושהאשה אסורה לבעלה.⁴⁰ "חכמי הקלוז" עמדו כנראה על צדו של ר' יחזקאל, כי היטב חרה להם על דכוי הדין ועזות העשירים. ויתנדבו ר' יחזקאל לנרא, ר' מאיר מרגליות, מגדולי

³⁹ אמונת צדיקים, סימן ל"ג.

⁴⁰ נודע ביהודה, מהדורא קמא, פראג תקל"ה, אה"ע, סימן ע"ב. תשובה זו נכתבה בברודי בשנת תק"ד. הוא הזכירה בדרשה של שבת תשובה תקי"ג שדרש ביאמפלי: "והנה זה לו קרוב השע שנים שתרצתי קושיא זו בתשובה אשר השבתי בק"ק בראד", עיין הגהת בן המחבר, דורש לציון, דרוש י"ג, ורשה תר"מ, עמוד 119. ר' יחזקאל לנרא היה בעיר שבת קרה הדבר ואף תקר בעצמו עד אחד ("ושאלתי אנו את העד", נו"ב, שם, דף פ"ז, ד.). אימת המשפחה היתה כנראה על המחבר, שבנו גר בברודי, אף בשעה שסדר את ספרו לדפוס, ומשום כך נסח את הכתובת: "שאלה שלוחה אלו מחכמים אשכנזים קצה ארץ לועז." זהירותו בענין זה נשקפה מדבריו לר' גרשון שאם "ימצא איזה תשובה על יתר הדברים, נא כל ימנע ויכתוב אלי, אמנם ע"י איש מהומן, שיבוא לידו ממש ולא ישלמו ידיו זרים, ואין לך יפה מן הצניעות" נו"ב, שם. פ"ח, ב'. עיין הערה 45.

החכמים ברורו, מחבר הספר "מאיר נתיבים", ור' גרשון, לקנא קנאת המיטפט. ויוועדו יחדיו ויבואו לבית רב העיר ויקראו שלש פעמים בקול בפני כל האנשים: "תדעו שהאשה הזאת היא מופקרת לזנות ואסורה לבעלה!" ר' יחזקאל, שהיה ראש המדברים שלם את הקנס שהיה אז כל רבושין את ר' מאיר מרגליות, שלא היה לאל ידו לשלם את הקנס, הכו מבנות מרדו: ור' גרשון, שאף הוא לא היה עתיר נכסין, הצליח בתוך המהומה והמבוכה להשתמט ולברוח מן העיר, וישם פעמיו לעיר מעזיבו, מקום שכתו של הבעש"ט.

האגדה מספרת שלר' גרשון קרה גם בדרך, וכאשר הגיע למעזיבו, אמר לו הבעש"ט: אליהו ברמות גוי עזר לך. עוד אמר לו: בשמים יצא פסק ישלשה אלה שקדשו שם שמים ברבים יעלו לגדולה: ר' יחזקאל יתמנה לרב בפראג, 42 ר' מאיר לרב בלוב ובאוסטראה, 43 ור' גרשון יהיה בארץ הקדושה "נשיא על כל התמנות שבקדושה". וכן היה. 44 על פי מסורת אחרת, גם רב העיר, הגאון ר' יעקב יוסף הורוויץ, התעורר בימין עוז לאסור את האשה לבעלה ומשום כך דחוהו "בעלי זרוע" מרבנות העיר והוכרח לנוד ולבקש לו מקום אחר. 45 יציאת החכמים האלה את העיר ברודי התקיימה כנראה בחורש חשון או בסלז תק"ג. 46

41 עיין קאמפלחאר, מופת הדור, עמוד ח' ט'.

42 ר' יחזקאל לגדא, מספרים (מופת הדור, ח' ט'), ברת לדובנא ושם עשה איזה זמן. בשנת תק"ד כבר שמש כרב ביאמפאלי (דברי ידידות, נודע ביהודה, מהדורא תנינא). בחורף בקר בכרודי, וביום ט' אדר הסכים על ספר "ערוגת הבשם" וחתם "חונה לע"ע בק"ק יאנפילי". בספר "מגיד משנה" ל"משנת חסידים", זאלקווא תק"ה (לפני הוצ. לבוב תרל"ח) נאמר שר' יחזקאל "נתקבל לאב"ד ור"מ לק"ק יאנפילי"; הסכמת ר' יחזקאל היא מיום ו' א בסלז תק"ה. על פי האגדה בספר "דברים ערבים", ח"א, ו', ב', אמר הבעש"ט: "אפיצם ואחלקם בישראל" על ר' חיים צאנזר ור' יחזקאל לגדא בעת שנתאספו להחרימו. ור' יחזקאל אז רב ביאמפאלי.

43 ידיעות על ר' מאיר מרגליות מאותה תקופה מועטות. מצאתי רק שעל ספר "ערוגת הבשם" הסכים יחד עם ר' יחזקאל לגדא: ט' אדר ראשון תק"ה, "הק' מאיר החונה בק"ק הארדנקא".

44 אמונת צדיקים, סימן ל"ג.

45 אהל נפתלי, סימן רמ"ז. מסורת משפחתית זו מתאשרת על יסוד ראיות אחדות. א) השתתפותו של "הגאון אב"ד" בפעולתו של ר' יחזקאל נזכרה בספר "נודע ביהודה" שם, פ"ז, ב' ב) אנו מוצאים אותו כרב בגלונא ביום ו' שבת תק"ג. Wurm וגם פרידברג, תולדות משפחת הורוויץ, סימן י"ב, חושב שעזב את כסא הרבנות בכרודי לערך שנת תק"ז. ביום זה הסכים על ספר "חקי דרך" על אבן העזר, דיהרנפורט תק"ז. שם נאמר עליו "שהיה אב"ד ור"מ בק"ק בראד ולע"ע נתקבל לאב"ד ור"מ בק"ק גלונא". Z Dziejów, Wurm ג.

מנהג זה של ודוי ברבים לא היה רגיל בישראל. קרוב לאותו הזמן נשאלה השאלה "מי שרוצה לעשות תשובה ולבו מתלהב ורוצה להתוודות ברבים על חטאו כדי שיתבייש אם מותר לעשות כן או לא?" והכריע ר' מאיר אייזנשטאט (מת בשנת תק"ד) "דאסור למיפרט חטאים, אלא יתוודה בינו לבינו, אפילו קודם מותו לא יפריט חטאים לרבים, אלא יתוודה בינו לבין קונו. אם לא שאינו יודע לעשות תשובה המשקל על חטא, רשאי לשאול לחכם מה תשובה על חטא כזה. ... וחידושים מקרוב באו ואומרים שצריך אדם דווקא לפרסם חטאו, ונשתקעו הדברים ולא נאמרו. ומדברי חיצונים דבר זה. וה' ינחני בדרך אמת." 47 בלבן שידע מקרה של ודוי ברבים בברודי משנת תק"ב משער שהנהיגו מנהג זה בעטים של הפראנקיסטים שהיו יטופים בזמנה. "המתוודים היו מספרים ל"מקבלי הודוי" את חטאיהם של יהודיות שונות, עד שעזבון בעליהן ואמותיהן וגרשום מבתיהם, ושלא רק בעליהן הרחיקו מחיי נשואין, אלא שגם אבותיהן ואמותיהן לא נתנו להן דריסת רגל בבתיהם. ועד הגליל לבוב שהעיו לגנות באופן חמור את מעשי הנשים השוטות הללו, נענש קשה בעבור זה, כי הנשים, שהוטל עליהן עונש, פנו לעזרה אל אדון העיר פוטוצקי, והלז פזר את זקני היהודים וענש קשה את הנכבדים שבהם. 48 לאמתו של דבר מנהג זה קדם להופעתו של פראנק, כפי שיוצא מדברי ר' מאיר אייזנשטאט.

קרובי האשה חזרו והציעו את הדבר לפני רבנים אחרים, והם, "המאורות הגדולים", הכריעו שהאשה מותרת לבעלה. ליתר תקף שלחו את ההיתר הזה לידי ר' חיים הכהן רפפורט, אב"ד לבוב, והוא ערך תשובה ארוכה וגמר: "יפה כוונתו, יפה דנו, יפה זכו לה. ... האשה מותרת לבעלה היתר גמור". הדבר הובא גם לפני ר' ישכר דוב, הרב מפאדהייץ ובנו של

86, Żydostwa Brodskiego, עמוד 86, מעט מתוך הארכיון שמאזנה טעם רב אחר "גורש והגלה מן העיר" "y wyświecony z miasta y wyświecony z miasta" ומשער, שלא בצדק, שזה היה ר' נתן נטע. אבל ברור שהכונה היא לר' יעקב הורוויץ. השוה גם "מטעמי יצחק", עמוד 13.

46 השוה ההערה הקודמת.

47 פנים מאירות, ח"ב, סימן קע"ח. עין יומא פ"ו, ב'; רמב"ם, הלכות תשובה ב', ח'.

48 בלבן, לתולדות התנועה הפראנקית, עמוד 71-72, על פי כ"י הספריה של אוססולינסקי בלבוב. פרטים אלה מכונים בדיוק לתאורו של בעל "גודע ביחודה". החומר אצל בלבן מטפל במאורע כזה בשנת 1752, אולי זה טעות הדפוס, וצ"ל 1742 - תק"ג?

בעל "פני יהושע", ואף הוא חווה את דעתו בתשובה מיום כ"ד תשרי תק"ד, כי "הדבר פשוט כביעותא בכותחא, עד שאין הענין סובל להרחיב הדברים יען כל צדדים וטעמים נוטים להיתר שהאשה הזאת מותרת לבעלה".⁴⁹

המחלוקת בקהלה ויציאתו של רב העיר גרמו לשערוריה רבה. בתעודה מיום י"ב תמוז תק"ד מתאוננים: "עינינו הרואות גודל התמוטטות עמוד הדין שנתהווה בקהלתנו, ואין איש שם על לב להעמיד הדת והדין על תלה". באותו זמן נתקבל רב חדש: ר' נתן נטע ב"ר אריה שהיה רב בסלוצק ובהראדנא. ביאתו לברודי נתעכבה מאיזה טעם בלתי ידוע לנו. בינתיים היו הדיינים יושבים ודנים במקומות שונים ללא סמכות מרכזית. משום כך קבעו שער כואו של הרב ישבו הדיינים בביתו של ר' משה ב"ר אליעזר רוקח, מקודם אב"ד זלוטשוב, שהיה אז דיין בברודי.

ה. ישיבתו במעזיבז

לא ירד אולי ר' אברהם גרשון להשתקע במעזיבז אלא לגור שם. הוא נשא את נפשו לעלות לארץ ישראל, ארץ שחמדוה אבות העולם, ארץ המקודשת מכל הארצות. אמנם בחוגו של הבעש"ט ידעו שאין העליה לארץ תלויה בתשוקה בלבד, אלא גם בהכנת הנפש. ארץ ישראל היא לא רק מקום על פני האדמה, אלא מדריגה רוחנית, שאין אדם מגיע אליה אלא עד שפסקה ממנו זהמתן של המדות הרעות. האם מטעם זה דחה ר' גרשון את עליתו לארץ ישראל ובחר לשבת כשלוש שנים במחיצתו של הבעש"ט? ⁵⁰ הבעש"ט הורה שיש שבעים מדות רעות באדם "וכל אומה יש לה אחיזה במדה רעה אחת".⁵¹ וכשאדם מתקן מדותיו אז אינו מתירא מפני שום אומה. "רי שמרל, תלמיד הבעש"ט, אמר פעם: עמלק הוא מדת הבעש. שאל אותו ר' גרשון קוטובר: מנא לך הא? השיב ר' שמרל: כתוב כי הגע באפו (תהלים ל', ו'), רגע ראשי תיבות: ראשית גוים עמלק (במדבר כ"ד, כ'). בשרצה ר' שמרל ליסע לא"י אמר לו (הבעש"ט)?

⁴⁹ שו"ת ר' חיים הכהן; אה"ע, ט', עיון דף נ"ד, ב'. בתשובה זו לא נזכר שם העיר, אבל בתשובת ר' ישכר דוב, הרב מפודתיין (שם, דף ק"ח, ג') נאמר בפירוש שהדבר אירע בברודי.

⁵⁰ השוה הערה 17.

⁵¹ בספרי ר' יעקב יצחק מלובלין נאמר הרבה פעמים בשם הבעש"ט שבע אומות בארץ ישראל הן כנגד שבע מדות שבקליפה, עיון דברי אמת, לך, תצוה. אמנם בב"י Hebrew Union College "כתבים מר' פנחס קאריצער", עמוד נ"ז, א', נאמר בשם הבעש"ט: "הטאו של עמלק היה שהכניס כל הנסים בדרך הטבע".

ר' גרשון (?): וכי מה ענין ליסע לא"י כך, אלא בתחלה צריך אדם להיות בחינת א"י, שמבחינת ארציות יעשה ישראל, היינו לשבר המדות הרעות שבקרבנו.⁵²

רגילים היו בעלי המוסר שבישראל, המטיפים והמנידים, להטיף מוסר ביחוד להמון העם. על עמי הארץ, על פשוטי העם והדיוטות המטירו נפרית ומלח, כאילו הם הדוחקים רגלי השכינה והמעכבים את הנאולה. בא הבעש"ט, הפך את הקערה על פיה וטען: וכי אלה הצאן מה פשעו?! אם בארזים נפלה שלהבת, מה יעשו איזובי קיר?! גדול פשעם של הרועים מחטאותיהם של הצאן. הבעש"ט העביר הקולר מצואר העם ונתנו בצואר המנהיגים, החרש והמסגר, הרבנים והפרנסים. לא הפיץ הבעש"ט את תורתו כי אם לצרף בה את הבריות, וביחוד לצרף כצדק כסף יחידי סגולה, מתי מספר. הוא חזה מכל העם אנשי חיל, יראי אלקים, אנשי אמת, שונאי בצע, ופקד אותם על העדה אשר יצאו לפנייהם ואשר יבואו לפנייהם ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועים נאמנים. בשטה זו הלך ר' גרשון. דרש הוא את דברי הנביא: "החרשים שמעו והעורים הביטו לראות" (ישעיהו, מ"ב, י"ח), והקשה: "אם הוא חרש איך ישמע ואם הוא עור איך יוכל לראות? ופירש: כי החרשים הם התלמידים חכמים החרש והמסגר, שהם ישמעו. כי העורים שהם המוני העם הביטו לראות על התלמידים חכמים. אם ייטיב בעיני התלמידים חכמים אז גם הוא נוטה אזנו לשמוע בלמודים, ואם לאו וכו'".⁵³

התחמם ר' גרשון כנגד אורו של הבעש"ט, ונהנה ממנו תורה ותושיה, והיה אז עד לדבר, שהבעש"ט יושב במעוזיבו וצופה ורואה את הנעשה בירושלים.⁵⁴ לא יפלא אפוא שר' גרשון, שהיתה דעתו נמוכה עליו, ידע שכל מעשיו הם כקליפת השום בערך לצדקות גיסו.

⁵² מתוך כתב יד. אמנם ר' גדליה מלינוץ, תשואות חן, תרומה, אמר: "וקבלתי מפי הרב המוכיח ז"ל בשם הבעש"ט שבחינת השכחה מכונה בשם עמלק". השוה נדרים כ"ב, ב': כל הכועס משבח תלמודו. — בדרך כלל היו למקובלים רואים בקליפת עמלק את שורש הגאווה; עמלק כגימטריא רם. בספר "כבוד התורה", לעמבערג תרל"ב, פ' בשלח, מביא בשם הבעש"ט: "עיקר מחיות עמלק... למחות שר של מעלה שנקרא גם רוח". עפ"י שיחות חר"ן, לא זכה ר' נחמן לעקור מדת הכעס לגמרי כי אם על ידי נסיעתו לארץ ישראל. ⁵³ בשם הרבני מ"ו גרשון קיטויר... ודפח"ח, תולדות יעקב יוסף, קורץ תק"מ, קצ"ח, ב'; קפ"ה, ג'; באר משה לר' משה מקוזניץ, פ' בראשית. עפ"י הבעש"ט, תקון בעלי התשובה הוא בעקר על ידי ראשו הדור, שם, קמ"ד א'. ⁵⁴ בעת ישיבתו במעוזיבו שמע כנראה את דברי הבעש"ט על בעל "אור החיים", שנפטר בחמוז תק"ג, עיין להלן הערה 79.

בימים ההם ושמו של הבעש"ט יצא למרחוק, נורא על כל סביביו, ואנשים בעלי צורה נהרו מהרבה מקומות לשתות מי תורתו, שלח ר' יחיאל אב"ד קאוולא "איש אחד, למדן וחכם, לתהות על קנקנו של הבעש"ט. ויחלה האיש בדרך ויבא למעזיבו וישכב במלון. וישלח אליו הבעש"ט את גיסו ר' גרשון וישב עמו ויאמר לפניו דברי תורה. לבסוף אמר לו ר' גרשון: בוא ונלך לבית המדרש להתפלל תפלת מנחה. ויהי כאשר יצאו שניהם, הרגיש פתאם האורח ששב לאיתנו. סבור היה שבן לויתו הוא הבעש"ט, ויאמר לו: האתה הבעש"ט? ענה לו ר' גרשון ואמר לו: היי, היי! אני הרב?! ומי יתן ויהיה חלקי לעולם הבא מה שרבינו מרדכי בעשון מקטרת אחת...⁵⁵

מועטים דברי תורה של ר' גרשון שהגיעו אלינו. אבל מתוך מכתביו אפשר לעמוד על תכונות נפשו ומהלך רוחו. בכתב יד הנמצא ברשותי נשתמר חלום אחד שחלם, שמתוכו מתנוצצת השקפת החיים של איש הרזים הזה, לרבות יחסו הפנימי למרכז התנועה: מעזיבו. "שמעתי ממוה"ר לייב מק' לאדישין,⁵⁶ נכד הצדיק ר' גרשון קוטוויר, שספר מזקנו הנ"ל, שבשעה שרצה לנסוע אל ארץ הקדושה נסע מקודם אל גיסו הבעש"ט. וכשבא ר' גרשון עם בני ביתו אל הבעש"ט, עכב אותו הבעש"ט אצלו כמדומה ג' שנים להיות אצלו על הוצאתו. וישב שם ר"ג עם בני ביתו על הוצאת הבעש"ט, וישב ולמד והוצרך לעשות סיום על הש"ס, ובקש להבעש"ט עם החברים שיהי' על הסעודה של הסיום. והבטיחו לו. ובאותו לילה למד ר"ג כל הלילה כדי שימהר הסיום על היום, ובבקר לא היה לו כח, והתפלל. ואחר התפלה חשב בלבו: קודם שיגמור הסעודה אישן מעט, ושכב על מטתו וישן.

ונדמה לו שיצא לטייל מהעיר מעזיבו, והתחיל לתעות בדרך והלך ביערים וגבעות ואינו יכול למצא העיר, והיה לו כאב לב מאד ע"ז שהזמין הבעש"ט והחברים על סעודת הסיום והוא לא יהיה בביתו. והיו לו יסורים גדולים, עד שנדמה שזה ג' ימים שלא ראה שום אדם. ואח"כ ראה אדם אחד ושמו מאור. ואמר ר"ג להאדם הנ"ל מהיכן אתה, ואמר אני מבראד, ויצאתי מן העיר זה ג' ימים ולא יכולתי למצא העיר. ואני תועה בכאן עד שראיתי אתכם. ושאל ר"ג אותו: מי אתה, ואמר אני בהעלפער אצל נגיד

⁵⁵ שבחי הבעש"ט, י"ד, ג'.

⁵⁶ על פי מסורת החסידים היה ר' ליב מלאדזיען בנו של ר' אהרן בן ר' גרשון, ונפטר בשנת תקנ"ג, לוי גרוסמן, שם ושארית, נ"ח. אומרים שהיה מ"מ בלאדזיען.

מבראד, ר"ל שמשמש את בניו להולכים להמלמד ולומר עמהם. ור"ג ידע את הנגיד הנ"ל, רק אותו לא ידע. וילכו שניהם יחדיו. זה סיפר מאורעתו ודאגת לבו, איך יהי' הבעש"ט בסעודה ואני אינני, וזה ג"כ סיפר דאגתו, איך יהי' הבנים של הנגיד זה ג' ימים בעצמם, בודאי יהי' תרעומות גדול להנגיד עליו.

ויהי כאשר הלכו ראו מבצר אחר יפה מאוד וגדול, ונתקרבו אל המבצר, ושמעו שלומדין שם. ושמע ר"ג הלימוד ונהנה מאוד. ונכנסו וראו שיש ראש ישיבה שם ולומר עם תלמידים. ונהנה ר"ג מאד מהלימוד. אחר הלימוד הלך ר"ג עם הנ"ל אל הראש ישיבה, ובקשו מאתו להראות להם ולומר היכן העיר מעוזבו והעיר בראד, כי יש לו יסורים גדולים מזה מחמת הסעודה, וגם זה האיש סיפר ג"כ דאגתו. ואמר להם הראש ישיבה: כמדומה שחלם לכם שיש עיר מעוזבו ועיר בראד. אין שום עולם אלא זה. וצוה ר"ג הלא אני יודע שיצאתי ממעוזבו. ולא הועיל רק שאמר: חלמים אתם, זה כנ"ל. בקש ראש הישיבה שיהיו שם עמהם, ולא רצו. כשהפציר בו מאוד ר"ג, אמר: לכו אל הישיבה השכנה אולי ידעו שם. והלכו אל הישיבה הנ"ל, וראו בנין גדול מפואר מאוד יותר מראשון. והלכו ונכנסו, ושמעו הלימוד שהוא למעלה מלימוד הנ"ל, ונהנה ר"ג מאוד. אחר הלימוד עשו ג"כ כנ"ל והשיב ג"כ הר"י הכל כהראשון, אשר אין עולם זולת זה. גם ראש הישיבה השניה בקש שישארו שם. ונתרצה האיש הנ"ל, ור' גרשון לא רצה כי אמר, איך אעזוב את הבעש"ט. והפציר בו ר' גרשון וסיפר לו היסורין, ולא הועיל. רק אמר: לך אל הישיבה הנ"ל אולי תמצאו שם שאלתכם. והלכו אל הישיבה הנ"ל, וראו שם בנין מפואר ונורא מאוד אשר תאווה היא לעינים לראות וגדול מאד ומאוד. ונכנסו לשם, והר"י אמר להם ג"כ כנ"ל שישארו כאן, ור"ג לא רצה. האיש הנ"ל הלך לו אל הישיבה הב' רק שלוח לר"ג. ואמר לו ר"ג האיך אני יכול לסבול שלא אהי' בהסעודה והבעש"ט יבוא. כאשר הזכיר בעולם זה את הבעש"ט, נודעו הראש ישיבה וכל הישיבה מאוד. וביקש עוד הראש ישיבה שישאר, ולא רצה ר"ג והזכיר את הבעש"ט ונודעו עוד. עד שהוכרח הר"י לומר שיביאו לפניו הלאנד קורט [מפה] של כל העולמות ועיין בו ואמר לר' גרשון, אמת שיש עולם קטן ושפל וסרוח מאוד, ויש עיר מעוזבו. ציית אותי ותשאר כאן עמנו. ולא רצה ר"ג. ואמר הר"י לב' תלמידיו להולכים לעירו. ופתחו פתח והשליכו אותו דרך הפתח. וננער ר"ג והוא שוכב על מטתו. זה הי' כמו אפשר חצי שעה. ובתוך כך בא הבעש"ט עם החברים אל הסעודה, ושתק הבעש"ט. ושלת תיבה איש אחד לבראד ושאל על אותו איש, ואמרו שזה ישן באותו עת ומת. ואמר הבעש"ט

שהעולם הוצרכו לו כי ה' כמדומה נישמת יוסף הצדיק, רק שנרצה להיות שם, והיו".⁵⁷

בינתיים דבר הבעש"ט על לב גיסו שילמד את בנו יחידו ר' צבי, ונתרצה לו.⁵⁸ הבעש"ט ספק לו ולבני ביתו מזונות, ור' גרשון ישב באהלה של תורה. ידוע לנו שהיו לו שישה בנים ושתי בנות, אחת נשואה⁵⁹ ואחת ילדה קטנה.⁶⁰ שני בניו הגדולים, כנראה,⁶¹ ובתו הנשואה נשאר בחוץ לארץ, והקטנים עלו עמו לארץ ישראל.⁶² לפני עלייתו הביא ר' גרשון את בתו הקטנה בהתקשרות שדוכים עם ר' אפרים בן בתו של הבעש"ט, הידוע כמחבר ספר "רגל מחנה אפרים", והבטיח כנראה לשוב לחו"ל ולהכניסה בכרית נשואין.⁶³

⁵⁷ כ"ו אומאן.

⁵⁸ אחרי שנים כותב ר' אברהם גרשון לר' צבי "ואתה ידעת שטרחתי ויגעתי, לא באתי לק"ק מעוזבוז אלא בשבילך, וב"ה שהבאתי אותך על דרך התורה", ברכת הארץ, סימן שכ"ו. שמו של ר' גרשון כאחד מאנשי החבורה של הבעש"ט, נזכר גם בן כתשובתו של ר' מאיר בן יעקב, שו"ת מים חיים, סימן כ"ו, שנכתבה על פי דעתי בשנת תק"ה או תק"ו. דינבורג, ראשיתה של החסידות, ציון, תש"ה, עמוד 174, קובע את זמן כתיבתה בשנת תק"ד לערך. במקום אחר יחרתי הדבור על ענין זה.

⁵⁹ שם התנו: ר' אהרן (ברכת הארץ, שכ"ו), ועפ"י כה"י: פראדמאן.

⁶⁰ שמה כנראה: אסתר.

⁶¹ ר' משה הבכור ור' יצחק.

⁶² ר' יקיר, ר' חיים אהרן, ר' אפרים פישל ור' יהודה ליב.

⁶³ על דבר שנת הולדתו של ר' אפרים יש ארבע השערות:

- (א) לדעת ש. א. הורודצקי, החסידות והחסידים, ח"ג, עמוד ז', ור' יחזקאל גוממן, ר' אפרים מסדילקוב, נולד "בשנת תק"ח בערך";
- (ב) לדעת יצחק אבינרי, מצודה, תש"ה, עמוד 230, "בשנת תק"ד בערך";
- (ג) לדעת כהנא, ספר החסידות, עמוד 305, בשנת תק"ב בערך;
- (ד) לדעת דובנוב, תולדות החסידות, עמוד 205, נולד סמוך לשנת תצ"ז, כי בשנת תק"י כותב עליו הבעש"ט באגרתו הידועה "נכדי החתן החשוב אפרים עליו גדול הוא בתכלית הלמוד". תאריך האגרת הזאת ידוע לנו עכשיו על יסוד כה"י שהוציא ר"ד פרנקל (מכתבים מהבעש"ט, 5); בזה מסתלקת סברתו של אבינרי, שם. תניא דמסיוע לדעה שר' אפרים נולד סמוך לשנת תצ"ז הוא הקטע הנוסף שנדפס ע"י פרנקל, שממנו נשמע כי בשנת תק"י היה ר' אפרים ראוי לחופה. אביו ר' יחיאל כותב לר' גרשון: "כתבתי למעל' כמה פעמים אודות בני החתן נ"י אפרים לעב, אם יש בדעתו לצאת לח"ל, אז אני אמתין עוד על בואתו דמר, ואם לאו ת"ו אזי אין העת גורם לזה להמתין עוד. ואפנה על ימין וכו'. רק בקשתי למחול לי התקיעות כף, אם אין רצונו לצאת לח"ל". מכתבים מהבעש"ט, עמוד ה'.

איזה זמן לפני ראש השנה תק"ו⁶⁴ יצא ר' גרשון את העיר מעזיבוז, וישם לדרך פעמיו. על פי הספור הנ"ל יושב במעזיבוז "כמדומה ג' שנים", ואם נקבל שברח מברודי בחשון או בכסלו תק"ג, עלינו לקבוע את זמן עלייתו לא"י בחורף תק"ו.

ו. עלייתו לארץ ישראל.

מצויות בדינו תעודות אחדות על ימי שבתו בארץ ישראל בשנות תק"ח — תקי"ז. על פי עדות עצמו מכ"ח אייר תקי"ז יושב בחברון שש שנים, "וזה ארבע שנים שקבעתי דירתי בירושלים".⁶⁵ לפי זה הגיע לארץ ישראל לא מאוחר מכ"ח אייר תק"ו.

מה היתה מגמתו של ר' גרשון בעליתו לארץ ישראל? הדעה שר' גרשון עלה לארץ ישראל על מנת להפיץ שם תורת הבעש"ט היא בלתי נכונה.⁶⁶ לאמתו של דבר לא היתה עלייתו של ר' גרשון אלא המשך לעלית הרבה חסידים ומקובלים שבאותם הדורות שעזבו את הגולה והתישבו בארץ הקדושה.⁶⁷ הרבה אנשים מחוגו של הבעש"ט עלו לארץ ישראל כגון ר' נהמן מהורודנקי ובנו שעלו לפני שנת תק"א,⁶⁸ ר' יוסף "איש אמת" מפיסטין, אביו של ר' יצחק מדרוהוביץ,⁶⁹ אביו ובנו של ר' יעקב יוסף מפולנאי,⁷⁰ ועליהם יש עוד להוסיף הרבה. גז אמנם התשוקה לארץ

⁶⁴ הבעש"ט מודיע לו על "עלית נשמה" בר"ה תק"ז, מכתבים מהבעש"ט, א'.

⁶⁵ ברכת הארץ, סימן של"ב.

⁶⁶ ש. א. הורודצקי, עולי ציון, תל אביב תש"ז, עמוד 138, חושב "שהבעש"ט רצה שגיסו ימלא מקומו בארץ ישראל ושתוא יפין שם את תורתו" ורפל, החסידות וארץ ישראל, עמוד ט"ו, כותב: "כיון שלא עלתה בידו הבעש"ט עצמו לנסוע לא"י משאת נפשו מהר לשלוח אליה את גיסו תלמידו".
⁶⁷ בשנת תק"ו "המשולח מצידון תוב"ב קלונימוס קלמן, המכונה בספרדים שלמה אשכנזי בן החסיד המפורסם כמהור"ר אהרן זצ"ל, נכד של המפורסם מהור"ר משה חר"ח מזאמושט", הדפיס בזאלקווא ספר "סאה סולת" מר' רפאל מנורצי.

⁶⁸ עיין להלן פרק י"ב.

⁶⁹ עליו אדבר במקום אחר.

⁷⁰ השוה ברכת הארץ, דף ס"ג, ד'.

⁷¹ באגרת ר' אברהם גרשון, ברכת הארץ, דף ס"ג, א', נזכר שר' אברהם שווער זאלק (בנוסח כהנא וגם ב"גנזי נכתרות": שווערזלשק) היה מאלה שהפצירו בו שיקבל את כתרי הרבנות בירושלים. בנוסח כתב היד השם הוא: ר' אברהם שווערדלאוו. על פי דעתי הוא ר' אברהם שווערדליק מירושלים שלקח את אלמנתו של ר' אלעזר רוקח מאמשטרדם לאשה, השות הספור בשבחי הבעש"ט,

הסדושה לא היתה מוגבלת לחוגו של הבעש"ט. 72 לפני שנת תק"ה עלה ר' בנימין זאב ב"ד דוד מואמאשטש (או אביו?). וכך הוא מתאר את הרגשותיו: "ובהיותי שם כמעט נשמה יתרה היתה בי, משא"כ בחוץ ו"א, ג'. ואין מקום להשערותו של ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, עמוד 71, הערה ו', שהוא החסיד ר' אברהם מבראד, שבא בחברת ר' אלעזר רוקח לארץ ישראל והתישב אחר כך בירושלים, ונפטר שם ביום ז' אלול תק"ו. בתוך פנקס קושטא (עמוד 157a, 167a) מצאתי שתי רשימות אלה של אשכנזים מקבלי תמיכה.

הקט"ו

25.	לח"ר גרשון קוטנבר
14.	לבנו ח' יקיר
25.	להנגיד איצק מלעחווין
20.	למ' ליב
15.	למ' פויבש
18.	למ' דוב בער מבראד
12.	לר' הירץ מפוזנן
8.	לר' אהרן מבראד
8. פתחיה
6.	לר' יהושע משדלוב
7	
8	

166	

4 אלול תקי"ז

25.	לח"ר גרשון
14.	לבנו ח' יקיר
13.	לח"ר יעקב אשכנזי
8.	לח' יהושע משדלוב
14.	לח' פתחיה
18.	לח' דוב בער מבראד
14.	לח' ליב מאפטא
15.	לח' איצק מלעחווין
15.	לח' פויבש
15.	לח' הירץ מפוזנן
12.	לח' נמץ בלאק
8.	לבנו ר' אליא

171

72 היו אלה שחשבו אז, אחרי תסיסת תנועת חש"צ, "שאל והרסו לעורר ולהפציר את קין הגאולה ... כי כן המעפילים נפלו ביד העמלקי", רוח דוד ונשמת דוד, שאלוניקי תק"ו, כ"ח, ב'.

לארץ. כי ארץ ישראל מעלתה שהיא מחכים ומחסיד ומצדיק את יושביה. וכן ראיתי אנשי ארץ ישראל הם אנשי אמת, אנשי חסד ומבני עליה, וכל אחד עיר וקריש מן שמיא נחת, ומנהגם ממנהגי ראשונים.⁷³ ר' שמחה ב"ר יהושע המגיד מולאזין,⁷⁴ שאף שהיה ממעריציו של ר' נחמן

⁷³ שיערי כנימין, ואלקווא, תקי"ב, הקדמת. מסגנונו נראה שלא היה ולד ארץ ישראל. אחריו השריפה בעיר ניקופול, נסע בשם קהלה זו לאסוף כספים לשם הקמת בית הכנסת של ר' יוסף קארו שבו "נגלו אליו אלהים" – שהיה למאכלת אש. בהקדמת ספרו מספר לנו על נסיונו לחדש את הדבור העברי בתוך הקהלה שבה ישב: "באותם הימים שהייתי שם, אך גדול היה לי שלשונם לשון עגא ואגא, כמעט שנשכח לשוננו לשון הקודש. אם באנשי עליה ארץ ישראל כך, באנשי ח"ל לא כ"ש. וכן ראיתי שערוריות שערוריות הנגע שפשטה בכל תפוצות ישראל, שמושלים מושלים האומות, ואומרים בפה מלא: לא לתנם אמר הישמעאל כך וכך, וכן המפוזרים בארץ אשכנז ויוון אומרים: לא לתנם אמר הערל האשכנזי ויוון כך וכך. וכן בארצו מערב: כל זה אך גדול הוא לו. ותמו' גדולה: איך מניחים משלי שלמה מלך ישראל שהוא קודש קדשים וכן משלי הגמרות ומשאר חכמי אמת ומושלים מושלי חכמי האומות. וזה חרפה לבת יעקב. ותדבק נפשו בבת יעקב ויתעצב לבי כי נבלה עשו בישראל לשבח לשון בת יעקב. וכן לא יעשה. ובפרט ששינת הלשון מארוך הגלות בעו"ה, שהרי עיקר גאולה מצרים היה על שלא שינו לשונם. ולא אחר הנער לעשות הדבר, כי חפץ בבת יעקב. ודברתי על לב אנשי עירי העיר הקטנה האנשים האלה שלמים הם אתנו וישבו בארץ ויסחרו אתה והארץ הנה רחבת ידים לפניהם. אך בזאת יאתו לנו האנשים לשבת אתנו להיות לעם אחד וללשון אחד בהמול לנו כל ערלת פי לדבר לשוננו לשון הקודש כאשר חיונו נמולים. ובאתי על העיר בטח, יום וליל לא נשכיתי מלקבץ ולכתוב דברים ... מלשון הקודש ... משלים ... ולתחזיר קדושתה על יושנה".

⁷⁴ ר' שמחה נולד בשנת ת"ע. הוא חבר ספרים אחדים בעניניו מוסר ואגדה, כ"ז איור תקכ"ד יצא עם אשתו את העיר זלאזין בדרכו לארץ ישראל. עשרה ימים אחר כך הפליג מגאלצין אשר על חוף הים השחור, ובכ"ז תמוז הגיע לקושטא. בשוירתו נמצאו ר' נחמן מהורודנקי, ר' מנדל מפרומישלן, ר' ליב מלינק, ר' פרידל מבראד, ר' דוד ב"ר מנדל מפרומישלן, ר' וואלף, ר' ישראל. ר' יוסף. הם הגיעו לעכו בי"ב תשרי תקכ"ה. ר' שמחה עלה לצפת וקבע דירתו שם כל ימות החורף קרוב לשבעה חדשים עד ז' אייר, ואח"כ הוצרך לחזור למדינתו בפולין ונתקבל למגיד מושרים כק"ק בראהילוב ונפטר שם בערב פסח תקכ"ה. האור מסעו נדפס בשם "אהבת ציון". וכפי שכבר העירו (על דבר ספר "אהבת ציון" זיופו ומוזיפו, ירושלים, ד' (תרנ"ב), 137-152), חלק מתאורי הארץ הנמצאים בספר זה נעתקו אות באות ממכתב המסע של הקראי ר' שמואל בן דוד שנסע לאח"ק בשנות ת"א – ת"ב. משערים שחתנו המשכיל שלמה מדובנא הוא שהוציא לאור את הספר "אם בתינו מחברו או אחריו מותו ... ובחפצו להגדיל את כמות הספר ואיכותו למען משוך עליו את עיני הקוראים הוסיף בו ספורים ... אשר מצא במכתב המסע הקראי".

מקומו לא נמנה כנראה על חסידו הבעש"ט, נותן לנו בטוי יפה למהלך רוחם של ה"חסידים" ויחסם לישוב ארץ ישראל.
בסוף ספרו "נטיעה של שמחה" (ואלקווא תקכ"ג) אנו מוצאים פרק מיוחד בשם "תכלית איש ישראל לנסוע לארץ ישראל" וז"ל: "פליאה בעיני נשגבה על יראים המושפעים ויש לאל ידם ליסע לארץ הקדושה ומבליס ימיהם ומוציאין הנשמה בארץ הנשמה ואויר הקליפות. והגוף נקבר בעפר חוץ לארץ הטמא במשא, מקום רמה ותולעה. ועל השומעים שאצלם חיי הכל והגוף עיקר והנשמה טפל אין לתמוה, כי מה להם להשיג תועלות של ארץ ישראל באומרים: אצלנו בחוץ לארץ פה ארץ ישראל, לא תחסר כל בה. אכן הפליאה על החרדים, שאצלם חיי שעה והגוף טפל ונשמתם וחיי עולם עיקר. כי אם יעסקו במצוות ותורה ותפלה כל ימי חייהם בחוץ לארץ לא יוכלו להשיג המעלות והשלימות מה ששיגו בשנה אחת בארץ ישראל. ואינו דומה העובד בפלסטין של מלך לעבד מלך שבאיים רחוקים, אף כי יתברך מלכותו בכל משלה. וביותר לנו השוכי בנים יאותה להם ליסע לארץ ישראל, דלמא ישובת חוץ לארץ גרמה להם כדאיתא ביבמות. ^ז ויחשב להם הרחקת נדוד מארצם וממולדתם בעד מה שמוכרחין לבא בגלגול אחר פטירתם כמ"ש בזהר בראשית, נח, לך, וישב, משפטים, ומגלת רות. אמנם טעם המניעה הוא כמ"ש בסוכה רגלתי דבר איניש אינון ערבין ביה (סוכה נ"ג, א'). ולפי שנגזר עליו למות בחוץ לארץ לכן אינו חושק לשום לדרך פעמיו לארץ ישראל. אך יש לסתור טענה זו: הלא בידו הבחירה להתפלל שהשם ישנה מקומו ודעתו להסתפח בנחלת אביו הקדושים אשר בארץ ישראל המה. ועוד טעם המניעה לפי שאין יודעין התועלת של ארץ ישראל אפילו בשעת חורבנה כמו הבוערים בעם האומרים כי סגולתה היא רק שמתעכל הבשר בלי שליטת רמה. ואולם הרואה בספר חסד לאברהם (לר' אברהם אזולאי) כמה יתלהב לבו בכל התפעלויות לילך לארץ ישראל..."

ז. מעיבו וקושטא

מאז מקדם היה הישוב בארץ ישראל זקוק לתמיכת הגולה וכמעט בכל תפוצות ישראל היו אוספים כסף לטובת עניי ארץ ישראל. במאה הי"ח

^ז עיין יבמות ס"ד, א', ודבריו רש"י שם על אברהם ושרה: "דלמא משום עון חוצה לארץ הם עקורים". מהרש"א מפרש דבריו, "כי בח"ל לא היה ראוי לבנים אלא דוכותא דא"י... אהניא ליה". השוה גם דבריו ר' אליהו מזרחי, פ' לך.

הצטיינו יהודי קושטא בעזרתם ועלו על כולם כדאנתם לצרכי הישוב ובסוסו. כאשר היה הכולל הספרדי במצב של פשיטת רגל החליטו גבירי קושטא לקבל עליהם את האפטרופסות על ירושלים ונתנו את לבם "לפרע כל חובת הגויים שעל כוללות עיר הקודש ירושלים" ושלחו לשם שליח מיוחד "לרפאות את מזבח ה' ההרוס." ⁷⁶ בעתות צרה ומצוקה היו היהודים המקורבים למלכות עומדים בפרץ ומבקשים לפני השולטן על עמם בארץ הקדושה, ותכופות הטו את לבו ולב שריו לטובה. על ידי כך נעשו ראשי קהלת קושטא אפטרופסי הישוב הספרדי גם בענינים פנימיים וממנים פקידים וראשי הישיבות בארץ הקדושה. גם הכספים לטובת הישוב שנאספו בפולין היו נשלחים לידי "פקידי ית"ץ" (ירושלים, חברון, צפת) אשר בקושטא. ⁷⁷

למרות מצב הירידה שבו היו שרויים באותו פרק יהודי תורכיה, התנוססה קהלת קושטא גם אז לשם ולתפארת במדינות אשכנז, והאשכנזים התייחסו לחכמים הספרדים בהערצה מיוחדת. העולים לארץ ישראל ממדינות אירופה היו מתעכבים בעיר הבירה, מקבלים תמיכה מידי העשירים ומתרשמים מחיי הספרדים, מכבודם ומתורתם. כך כותב מקובל אחד מניקלשבורג בשנת תק"י: "אנכי בדרך נחני ה' נכה פני ארץ הקדושה ומן השמים נתעכבתי פה עיר גדולה לאלקים מלאה חכמים ונבונים, רוזנים וקצינים, מחזיקי ידי לומדי תורה, והראו לי מדת חסדם וטובתם בכל מיני הטבה ועוד ידם נטויה לטובה." ⁷⁸

⁷⁶ עיון ע. שוחט, היהודים בירושלים במאה הי"ח, ציון ת"א (1936), עמוד 405. על עזרת יהודי קושטא לא"י בשנת ת"צ השווה ברכת הארץ, בסוף. ⁷⁷ תומר עשור על תפקידם של יהודי קושטא בעזרת הישוב נמצא בדרך של מכתבים כ"י בבית המדרש לרבנים שבאמריקה 0151. על המאה הי"ז עיון ישראל היילפרין, על יחסים של הועדים והקהלות בפולין לארץ ישראל, ציון, ת"א (1936), עמוד 82.

⁷⁸ ר' אברהם חיים כהן בר' שמואל, נכד בעל ספר מאירת עינים, עלה בשנת תק"י או אחר כך לארץ ישראל. חיד"א, שם הגדולים, מע"ס, א', קמ"ב, מספר: "ולעת זקנתו בא לעה"ק חברון ת"ו והיתה מנוחתו תנצב"ה, ואני ראיתי לו ז"ל שהי"ל [פירוש] כמעט על כל ארבע ועשרים [ספרי המקרא] והיה מתנהג בחסידות, קדוש ואמר לו "פירושו על ספר תהילים בשם "ארץ התמים" נדפס בקושטא תק"י, בעת שהתעכב שם בדרכו לארץ ישראל. (השווה גם להלן תעודה ה'). ספר זה נדפס גם בלעמבערג תרס"ד. על שער הוצאה זו נאמר שהפירוש הזה היה חביב מאד על ר' ישראל, המגיד מקוזניץ, שהיה אומר תהלים מתוך הספר הזה. — גם החסידים שעלו לא"י בשנת תקל"ז נתקבלו בכבוד על ידי הגבירים בעיר קושטא, השווה מכתבו של ר' ישראל מפולוצק משנת תקל"ח, לקומי אמריס, מכתב כ"ז.

בחורף של שנת תק"ז⁸⁰ יז' אנו מוצאים את ר' גרשון קוטובר, זה המקובל, העוסק בנסתרות, "ששמי' חזן יוני ב"קלוז" של "חכמי ברודי", מופיע פתאום כעסקן צבורי, העומד בסוד קברניטי הקהלה היהודית בקושטא עיר הבירה, יודע את המצב הפנימי בעיר, בקי בטיב היחסים אשר בין מנהיגי העדה לבין חצר המלך, ומטפל בצרכי ישוב ארץ ישראל. צנוע היה ר' גרשון ונחבא אל הכלים. כשהציעו לפניו משרה חשובה, כסא הרבנות הראשית של האשכנזים בארץ ישראל, סרב ואמר: "למה לי הגאווה הזאת?" וראה בהזמנה זו מעשה שטן "שרצה לצוד אותו במצודות הגאווה". בדעתו שטובי העיר ירושלים יבואו לביתו לחלוק לו כבוד, התחכם שלא להיות שם. באו ולא מצאוהו. ואמר ר' גרשון: "ברוך השם שברחתי מן הכבוד". "כל ימי ברחתי מן הכבוד", העיד על עצמו.⁸⁰ במדה זו הצטיינו כל אנשי הבע"ט. תורתו של הבע"ט לא נתנה בקולי קולות. כל מה שעשו לא עשו אלא בלחש ובצנעא, ובחשאי נשאו את חזונם המופלא. מה האיץ את ר' גרשון הצנוע, שמעולם לא הלך בגדולות ונפלאות, לקבל עליו עול צרכי צבור?

ברור שר' גרשון טפל בתכנית לטובת הכלל, שעשה בקושטא לא לצרכי עצמו אלא לצרכי הצבור, או לטובת הישוב הקיים או לפנות דרך לעליות אחרים.⁸¹ עובדה זו, יחד עם פעולתו הרחבה, מפיצה אור חדש על

⁷⁹ על פי כל הפרטים שבתוך המכתב צריכים לקבוע את זמן כתיבתו לחורף שנת תק"ח — אחרי חודש כסליו, בו נזכר גם ש"ז כמו ארבעה שנים שאמרת לו" על פטירתו של ר' חיים ו' עמר. אמנם משערים שר' חיים נפטר בתמוז תק"ג (תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, עמוד 12). בחודש אלול יצא ר"ג מקושטא. על פי יערי, אגרות ארץ ישראל, עמוד 286, היתה אנית מפליגה מקושטא בראשית אלול (על פי אהבת ציון: ביום י"ח אלול) ומגיעה בערב ראש השנה ליפו. 80 ברכת הארץ, סימן שכ"ו.

⁸¹ רוזאנים, קורות היהודים בתורכיה, ח"ה, עמוד 12, אומר שבאותו הפרק לא היו אשכנזים בירושלים ור' גרשון היה "הראשון שעשה הנסיון להתישב בירושלים ולא עלתה לו, כי הישוב לאשכנזים בירושלים היה בסכנה עצומה ויוצאת מגדר האפשרות". משום כך נסע לקושטא "לראות אם יעלה בידו על ידי השפעת היהודים הקרובים למלכות להשיג הרשיון או הפקודה הזאת." רוזאנים אינו מבוא מקור לדעה ולא אדע מנין שאבת. עובדה היא שמצב האשכנזים בארץ ישראל באותו הזמן היה עגום מאד, אבל גם אז היתה עדת אשכנזים מתקיימת בירושלים, ובשנת תק"ח רצו לקבל עליהם את אברהם גרשון "לרב ולנשוא, לאב ולפטרון". גם על פי גאון, יהודי המזרח בא"י, ח"א, עמוד 98, היה אז הישוב "כולו ספרדי. בירושלים נתקום בדהק מנין אשכנזי בהסתר ובהעלם. התושבים המושלמים תבעו סכום גדול מאת עדת האשכנזים מלפני שנים רבות, וכל אשכנזי שבא להתישב בירושלים היה נתבע על ידם לסלק את החוב ההוא. משום כך היו האשכנזים בעלותם לארץ מתיראים להתישב בירושלים, או

אנשי חוגו של הבעש"ט. מבין השורות נכר שאף הבעש"ט עמד בקשרים עם גדולי העסקנים בזמנו, ושהיו קוים נמשכים בין מעוזיכו וברודי שהגיעו למרחקים עד קוויטא וירושלים; שאנשי חוגו לא היו החוקים מעורב המעשה; ושמעוזיכו לא היתה פנה דחויה, אלא מרכז לפעולות מסתעפות. איך הגיע ר' גרשון לעמוד בסדר נכבדי עיר קוויטא וכי פנה לפניו את הדרך? ידוע לנו שר' יחזקאל לנדא, שהיה אז רב בק"ק יאמפאל, נבחר בשנת תק"י יחד עם ר' יעקב לנדא אב"ד טרנופול להיות "גבאי הכוללים ד"א ארצות פולין ומחכמי נשיאי ארץ ישראל",⁸² ואפשר שר' יחזקאל התמסר לעבודה זו כבר בשנת תק"ו. בכל אופן היה כבר אז מגדולי המפורסמים בישראל, ומוניטין שלו הגיעו גם לשערי קוויטא.⁸³ על פי המסורת שבידי החסידים היה בעל "נודע ביהודה" קרובה של אשת הבעש"ט, ובכך גם קרובו של ר' אברהם גרשון.⁸⁴ כפי שראינו למעלה, היו שניהם חברים ושותפים לפעולה בפולמוס המפורסם, בזמן שבתם יחד ב"קלויז" בברודי.

מתוך הספר "נודע ביהודה" נכר שהוסיפו לעמוד בברית אחבה והוקרה הדדית. במכתבו לר' גרשון כותב ר' יחזקאל: "מחמד עיני וחמדת לבי, בר פחתי ובריבי, חכים ערוף מנביא, ליש ולביא, ה"ה כבוד אהובי ידיד נפשי, אהוב למטה ונחמד למעלה, הרבני המופלא ומופלג בתורה וחסידות,

שהיו לובשים עוד בדרך בגדי הספרדים ומתחפשים לספרדים. בית כנסת מיוחד פתחו לפתוח כדי שלא ירגישו בהם מציקיהם ויכאו לתבוע את חובם. באופן זה היו מוכרחים להסתפק ב"מנין" באחד מכתבי הכנסת של הספרדים. לפעמים לא היה המנין שלם, והיה מצטרף אליהם אחד הספרדים". אמנם גם הוילפרין, עליות החסידים, עמוד 16, אינו צודק באמרו כי ר' גרשון "לא היה איש הצבור".

⁸² ישראל הוילפרין, פנקס ארבע ארצות, עמוד 338. השוה גם מאמרו על יחסם של הועדים והקהלות בפולין לארץ ישראל, ציון, א', עמוד 87. קריאת השם ר' יצחק לנדא חשודה בעיני. בפנקס קוויטא כ"י שהזכרתי נמצאות אגרות אחדות מקוויטא לר' יעקב לנדא מטרנופול, ששמש כגבאי מנות ארץ ישראל, השוה התעודות הנספחות למאמר זה. והלא ר' יעקב לנדא הוא ששמש יחד עם ר' יחזקאל לנדא כגבאי ארץ ישראל. הנתחלק שמו של ר' יעקב לנדא, אב"ד טרנופול, כזה של אביו ר' יצחק לנדא, אב"ד ומ"ן דגליל לבוב?

^{83a} "ויצא שמעו בארצות האל, ומדינות ושמעאל וקשטאנזינא רבתא ועד ארץ צבי תפארתו, גאוני ארץ וזקני תלמידיו חכמים אליו ידרשו, כאשר ישאל איש בדבר אלקים, כאשר עינינו רואות בספרו כמה תשובות עודם מומי עלומיו ראשית חכמה", ר' יעקבא לנדא, דברי ידירות, נודע ביהודה, מהדורא תלוינא. ⁸⁴ השוה בית רבי, עמוד 176. אמנם הוא אינו מכנה את ר' גרשון בשם ש"ב.

לו עשר ידות, יושן סודות, החכם השלם והכולל, נ"י, ע"ה, פ"ה. 84 ר' גרשון עומד עם ר' יחזקאל בחליפת מכתבים ומריון אליו מכתבים גם מקושטא. 85 במכתבו לר' יצחק בכר דוד בותב ר' יחזקאל על ר' גרשון "רעי ואהובי, החכם השלם, הסידא קדישא". 86 יחס זה שבין ר' גרשון לר' יחזקאל, החשוב מכמה בחינות, ידוע היה עד עכשיו רק מתוך המקורות הנ"ל בספר "נודע ביהודה". אמנם היו אלה שפקפקו בזהותו של ר' גרשון הנזכר שם עם ר' אברהם גרשון, גיסו של הבעש"ט. בצדק הביעו תמרון על שאיש עובר אורח ואשכנזי שאינו מכיר שפת התושבים הספרדית וגם לא העברית "שמתבטאה בכטוי בלתי מובן לאשכנזי בימים ההם" יעמוד בסוד נכבדי העיר קושטא ויטפל שם בצרכי הישוב. חשבו שהאיש המבונה "חכם אברהם גרשון" היה איש ספרדי. 87 ספק זה מסתלק עכשיו על ידי התעודה מתוך "פנקס קושטא" המוכיחה למעלה מכל צל של ספק, שהתשובה בספר "נודע ביהודה" נכתבה לגיסו של הבעש"ט. מדבריה אנו למדים שר' יחזקאל לנדא ור' יעקב אב"ד טארנופול שלחו לקושטא מאה אדומים "כדי ליתנם להרב מהר"ר אברהם גרשון קוטבר" 88 ר' יחזקאל לנדא היה ידוע היטב לפקידיו יח"ץ וטבריא שישבו בקושטא. במכתב אליו מתארים אותו "הגאון המפורסם לעטרת צבי ולצפירת תפארה". 89 ר' יצחק בכר דוד, מרבני קושטא ומפקידיו יח"ץ וטבריא 90

84 נודע ביהודה, מה"ק, אה"ע, סימן ע"ג, פראג תקל"ו.

85 נודע ביהודה, שם. במכתבו לבעש"ט מזכיר ר' אברהם גרשון ששלח "כתב אחד להגאון מו"ה יחזקאל", ברכת הארץ, ס"ד, א'.

86 נודע ביהודה, שם, סימן ע"ד.

87 "תמה תמה אקרא איך יעלה על לב איש ליהם התשובה שבנודע ביהודה לרא"ג קוטבר ובהתשובה הנ"ז יאמר הנב"י להשואל "מתמד עיני וחמדת לבבי החכם השלם והכולל נ"י ע"ה פטוש החזק", ואין כל ספק כי לרא"ג קוטבר לא היה הנוב"י בותב נ"י ע"ה ... כי (א) ידוע הוא יחסו לחסידות ... (ב) תוארו כבוד : החכם השלם הכולל לא נוהג אלא בין חכמי הספרדים, וכן התשובה הבאה אחרי התשובה הנ"ז וקרא להשואל בשם "חכם אברהם גרשון" ולאשכנזי לא יאמר "חכם" רק "החכם" והספרדים וקראו לאדם גדול "חכם". (ג) מעיקרא דדינא פירכא, כי לא נזכר חכמו "קוטבר" כלל שם רק אברהם גרשון בלי שום כנוי, ואין כלל ספק כי האיש הוא חכם ספרדי אשר יקראו על שם ראש המשפחה בידוע, וא"כ שם האיש הוא אברהם, והשם גרשון הוא כנוי משפחתי ... אין שום ספק בעולם כי התשובה היא שבנודע ביהודה נכתבה ל"חכם" אברהם ממשפחת "גרשון" הדר בקושטא, יעקב גולדמאן, תולדות חכמי ירושלים, מלואים לח"ג, עמוד 41.

88 עיון תעודה ג' הנספחת למאמר זה.

89 עיון תעודה ד' בסוף המאמר.

90 השוה את חכמו על ספר ואסיב, דינארד, שבלום בודדות, עמוד 31-35.

ידע בודאי את גדולתו של ר' יחזקאל, כשם שר' יחזקאל ידע את כעלת ר' יצחק בכר דוד וכתב עליו תוארים נשגבים כגון "גאון הגאונים", "אשר לבו כלב הארץ" ועינו כעין הברכה".⁹¹ ואפשר שר' יחזקאל כתב לר' יצחק בכר דוד על ידידו ר' אברהם גרשון ותעודתו. האחרון התקרב להכם הקושטאי, נשא ונתן עמו במשא ומתן של הלכה, ספר לו אולי על סבת בריחתו ובריהת ר' יחזקאל מברודי, ובאמת מסר לו את תוכן תשובתו החריפה של ר' יחזקאל בנדרון זה שהיתה תחת ידו. ר' יצחק בכר דוד לן בעומקה של הלכה זו וערך תשובה ארוכה, בה השיג על כמה פרטים בחזת דעתו של ר' יחזקאל, וכסר אותה לר' גרשון.⁹² ר' יחזקאל ענה על כל השגותיו במכתב לר' גרשון. אחר כך קבל מכתב מיוחד מר' יצחק, ואז כתב ישר אליו.⁹³

ה. ר' אברהם גרשון וגדולי קושטא

ר' גרשון רצה אולי להשתמש בעזרתו של השר ר' דוד זונאגה (Sonago) שהיה מקורב למלכות, "אדם גדול בענקים, אבי היתומים, מחסה ומעוז לעניי עמו".⁹⁴ "כולו מלא חסדים בסתר ובגלוי, מהנה תלמידי חכמים די בכל אתר ואתר בין גדולים בין קטנים, תינוקות של בית רבן".⁹⁵ אולם בחורף תק"ז הלך השר לעולמו,⁹⁶ ובמקומו הורם

⁹¹ נודע ביהודה, מה"ק סימן ע"ג; ע"ד. ר' יצחק בכר דוד נפטר על פי רואנים, קורות היהודים בתורכיה, ת"ח, עמוד 13, בשנת תקט"ו.
⁹² תשובה זו הזכיר בדרשת שבת שובה תקי"ג: "וקושיא זו הקשה אותי הגאון המנוח המפורסם הספרדי הכס יצחק בכר דוד זצלה"ח", דרוש לציון דרוש י"ג; עיון הגהת כנו, שם.

⁹³ ר' יחזקאל מזכיר שהשגותיו של ר' יצחק הגיעו אליו "זה שנה בחודש שבט על ידי מכתב החסיד הכס אברהם גרשון, וכבר השכתי לו על ידו ר' ברוך, אחיו של ר' נתנאל מחאטין. וכבר הגיעו דבריו ליד כבוד אדוני ולא אכפול הדברים" נודע ביהודה, פ"ח, ד"ץ; עיון פ"ט, ג' : "וכפי מה שכתבתי אשהקד ע"י ר' ברוך אחיו של ר' נתנאל מחאטין".

⁹⁴ דבריו המקובל ר' דוד בר' משה די מדינת, רות דוד ונשמת דוד, הקדמה. שאלונקו תק"ז. השנה גם קרית מלך רב לר' יהודה נכון, קושטא תקי"א.

⁹⁵ ר' יצחק בכר דוד, דבריו אמת, קושטא תק"ב, דרוש עשירי.
⁹⁶ ר' יצחק בכר דוד, דבריו אמת, דרוש שמוני : "שדרשתי שנת הת"ק ושבע פ' פקודי ושבת התודש ונרמז בזה ג"כ פטירת הגביר נשא ורם כמותר"ר דוד זונאגה נ"ע". השנה דרוש שבעיני : "שדרשתי על פטירת הגביר נשא ורם כמותר"ר דוד זונאגה נ"ע בפ' בהעלותך שנת התק"ז".

בנו ר' יעקב זונאגה.⁹⁷ על מאורע זה כתב ר' גרשון לידידו ר' יחזקאל לנדא. וזה השיב לו: "קבלתי מכתבו הטהור ושמחתי בשלומי ובכבודו ונתתי ירכה להש"י אישר לא טוב את חסידו ולא יעזבנו, ורגלי חסידו ישמור, וכל טוב בעדו יגמור... גם שמחתי כי פקד ה' את עמו ונתנם לרחמים בעיני המלך אדיר מלך ישמעאל יר"ה והעמיד את בן המנוח הגביר המפורסם ר' דוד זונאגה על משמרת אביו. יתנהו ה' לרחמים בעיני המלך והישרים וימלא מקום אביו ויוסיף אומין כהנה".⁹⁸

בקושיטא קנה לו ר' גרשון ידיד נכבד, אחד מחשובי העיר ומנהיגיה, נרצח ועשיר מפורסם, ר' משה ב"ר מנחם צונצין (שווצינו), נצר משפחת המדפיסים המהוללה.⁹⁹ ר' משה צונצין היה מיוצאי ובאי חצר השולטן, "פועל ישועות בקרב הארץ", "שר וגדול ליהודים". "הגביר החכם המרומם, השר והטפסר כולל חוג השלמות, שלם בכל מדה ומדה שמנו חכמים".¹⁰⁰ הוא היה מן העשירים באותו הדור שהוזילו מכספם ביד נדיבה להוצאת ספרים,¹⁰¹ ושהודות לפעולתם רבו הספרים שיצאו אז לאור בקושיטא. ביתו היה פתוח לחכמים.¹⁰² לפעמים היה "פונה מעסקיו ועוסק בקדשי שמים".¹⁰³

על פי התעודה שמצאתי בכת"י בית המדרש לרבנים שבאמריקה היה

97 בפנקס קושטא כ"י החום על מכתב מיום י"א ניסן תק"ח; הוא חתום בשנת תק"ח בין פקידיו יח"ץ אצל דינארד, שבלים בודדות. שמו נזכר גם בספר "מעגל טוב השלם" לחיד"א, עמוד 46, 47, גם בפנקס קושטא, 46, ע"ב.

98 נודע ביהודה, מה"ק, פראג תקל"ו, אה"ע סימן ע"ג.

99 על עזרת ר' משה צונצין בהוצאת ספרים כתב אברהם יערי, קרית ספר, כרך י"ג, עמוד 127. בנוסף ברכת הארץ: ציגנין; כהנא, וכ"י: צונצין. הוא נזכר הרבה פעמים ב"פנקס קושטא".

100 שו"ת משאת משה, קושטא תצ"ד-תק"ב, הקדמה לח"ב.

101 כגון ספר "משאת משה" בג' כרכים.

102 ר' אברהם ישראל, שהו"ל ספרו של אביו "משאת משה", "יושב בביתו (של ר' משה צונצין) ולא חסר לו דבר", הקדמה לח"ג. גם ר' חיים אלפאנדרי כותב בהקדמת ספר "דינא דחיו": דרחום ומוקיר רבנן ואיתו גופיה צורבא מרבנן, אשר אנכי יושב בקרבו בהיכל המלך.

103 בהקדמת ר' שמואל אמאטו, משאת משה, ח"א, נאמר: "האחים האזרחים שני צנתרות הזהב, ראשי אלפי ישראל, הגבירים רמים ונשאים והמה חכמים מחוכמים כמה"ר יהושע צונצין נר"ו וכמה"ר משה צונצין נר"ו... ישאו ברכה... מאן שמעית ליה, פונה מכל עסקיו ועוסק בקדשי שמים, כי הנה גברו באנפי נהירי".

או ר' משה צונצין "מטפל בקבלת המעות" שכאו מפולין מידי ר' יחזקאל
 לנדא "לשם האשכנזים בירושלים תובב"א והיה שולחם להם".¹⁰⁴
 עד כמה גדול היה שמו של ר' אברהם גרשון בעולם נראה מזה שבעת
 שר' חיים ירוחם ווילנא, מילידי עיר הקודש ירושלים ומגדולי רבניה, יצא
 יחד עם ר' מאיר דייטשנורא בשליחות קהלתו לעיר קושטא ומשם לעיר
 ווינא, היה ר' אברהם גרשון בין חכמי קושטא שהמליצו עליהם.
 מכתב זה נדפס בקושטא בשנת תק"ז.¹⁰⁵ מענין הדבר שר' יהונתן
 אייבשיץ, ששלח לר' חיים ירוחם את הקמיעות שלו ומזכיר בספרו
 "לוחות עדות" את חוות דעתו בנדון זה, אינו מזכיר מכל גדולי קושטא
 אלא את שמו של ר' גרשון, אף כי ישבו אז בקושטא, כידוע, חכמים
 נודעים לתהלה, כגון ר' יצחק בכר דוד הנ"ל ואחרים. דבריו של ר' גרשון
 נדפסו בשלמותם בספר "הפרדס" מאת החסיד הנודע ר' אריה ליב
 עפשטיין אב"ד קניגסברג. המכתב הזה נעלם מעיני חוקרי קורות החסידות,
 מפני ששמו של ר' גרשון לא נזכר שם אלא ברמיזא, אבל זהותו של
 הכותב מתבררת מתוך ההשוואה עם הקטע שנדפס בספר "לוחות עדות".
 ר' אריה ליב עפשטיין מתאר את ר' גרשון כ"אחד מגדולי עולם".¹⁰⁶
 לפני יציאתו של ר' גרשון את העיר קושטא בקשהו ר' משה צונצין
 שיכתוב אליו "כפעם בפעם". ר' גרשון חבבהו באמת וכתב עליו "ידידי
 המופלא ומופלג" ¹⁰⁷ על ר' יעקב יוסף הכהן, תלמידו המפורסם של
 הבעש"ט, כתב "ידידי" בלבד. ר' משה צונצין היה גם המתווך בין ר'
 גרשון ובין הבעש"ט במשלוח מכתבים. אף המכתב שהגיע לידינו, "אגרת
 חברון", נשלח על ידיו, ואולי הכיר הבעש"ט את ר' משה מומן בקורו
 בקושטא. בידיו של ר' משה נמצא גם כן חלק ירושה שנשאר מאבי ר'
 יעקב יוסף שנפטר בארץ ישראל; חמשים אריות שיהודי אחד, זוסמאן,
 לוה מאת אבי ר' יעקב יוסף, והוציאן ר' גרשון מידי אלמנתו של זוסמאן
 ושלחן לידי ר' משה צונצין על מנת שישלחן לר' יעקב יוסף.¹⁰⁸

¹⁰⁴ השנה תעודה ד' בסוף המאמר.

¹⁰⁵ ב"לוחות עדות", ג"ז, א', נזכר התאריך "תקי"ז", וזה ודאי טעות
 המדפים כי הספר "לוחות עדות" נדפס באלטונא תקט"ו, ומכתבו של ר' חיים
 ירוחם, שם, הוא משנת תקי"ד. בספר "הפרדס" התאריך הוא ניסן תק"ז. עיון
 תעודה א' בסוף המאמר הזה. — בספרו "שכירת לוחות האון", זאלקווע תקט"ה,
 מתנפל יעב"ץ על ר' חיים ירוחם, ופלא הדבר שאינו חושד את ר' גרשון
 בשבתאות...

¹⁰⁶ עיון תעודה ב'.

¹⁰⁷ ברבת הארץ, ס"ג, ד'.

¹⁰⁸ במכתב קודם שלא הגיע לידינו הודיע ר' אברהם גרשון, מדוע אי אפשר
 היה להוציא את הכסף מידי ר' משה צונצין.

לאחר שהניע ר' גרשון מקושטא לארץ ישראל הניעה בשורה לא טובה
 שר' משה צונצין "הניע עד שערי מות בעו"ה שבא לו החולי שקורין
 בכאן ... 109 נפלה לו על הלב ונתבלבלו איבריו כמדומה כמו שהיה
 למ"ה יעקב באב"ד מבראד. 110 כמעט היה אחר יאוש. ועכשיו יש כמו
 שני יבועות כשנסע (מי? מקורבו יל' ר' משה?) והבטיח שיודעני אם
 ישמע איזה בשורה טובה ממנו וכתב לי ששמע ב"ה בשורה טובה שבאו
 בתבים מהגביר ואיני יודע אם הוא עתה בקו הבריאה אם לאו

109 בברכת הארץ ובכה"י חסר שם המחלה. בנוסף כהנא: "באבאק" במקום
 "כאן".

110 בכל הנוסחאות הנוסח הוא ר' "יעקב אב"ד מבראד". השגיאה מבוארת:
 אין אומרים אב"ד מ... אלא אב"ד ב... אמנם הרב בבראד שמלא מקומו של ר'
 אליעזר רוקח היה ר' יעקב יוקל הורוויץ שהיה לפני כך רב בבאלחוב. אלא
 שהלשון ואף האסוציאציה הפסיכולוגית מוכיחות שר' אברהם התכוון לא לר'
 אב"ד — על ר' יעקב הורוויץ היה כותב הגאון או תואר אחר — אל לגביר
 ומנהיג מפורסם בזמן ההוא: ר' יעקב באב"ד מברודי, עשיר ונדבן, מראשי
 המנהיגים בגליציה בדורו. על פי נוסח המצבה אצל כהנא, ענף עין אבות, ענף 90,
 נפטר ר' יעקב באב"ד ב"ז אלול תק"ח; עיון גם גלבר, פנקס החברה קדישא בברודי,
XIII, Jahrbuch der Jüdisch Literarischen Gesellschaft סימן 75. הוא זכה
 ליסד בעיר אחד המוסדות החשובים ביותר בקורות ישראל בזמן החדש המפורסם
 בשם "הקלוז". שם ישבו גדולי תורה ימים ולילות וממנו יצאו משך דורות
 אחרים חכמים מופלגים בנגלה ובנסתר הידועים בשם "חכמי הקלוז", עיון
 למעלה עמוד 22. — ג. מ. גלבר, המומחה לתולדות היהודים בברודי, כותב
 פעם שר' חיים סג"ל לנדא "הזקן הרב המפורסם" היה מוסד ה"קלוז", עיון
 פנקס דה"ק, סימן 149; וכן ג. שלום, ציון, שנה ו', עמוד 193. אמנם זה אי
 אפשר כי ר' חיים נפטר פורים תקנ"ז והקלוז נתיסד כשבעים שנה לפני זה.
 במקום אחר, *Aus Zwei Jahrhunderten*, עמוד 18, הערה 4, מכנה גלבר את ר'
 יעקב באב"ד כמייסד הקלוז (בעמוד 38, צ"ל תק"ח במקום תקי"ח), בלי
 לתת מקור לדבריו. אמנם נכון הדבר שר' יעקב בר' יצחק באב"ד, הותנו של ר'
 יצחק הורוויץ אב"ד אה"ו, היה המייסד. הראיה לזה בדבריו ר' יחזקאל לנדא,
 אחד מחכמי הקלוז בספר גודע ביהודה, מה"ק, יו"ד, סימן מ"ג: "חברים
 היושבים בבית המדרש של המנוח המפורסם ר' יעקב באב"ד." התשובה נכתבה
 בעת ישיבתו של ר' יצחק הורוויץ בהארתוב, ז. א. לפני שנת תקי"ב, שאז עבר
 לברודי. בעל אחותו של ר' יעקב באב"ד היה ר' ישראל היילפרין אב"ד זסלב,
 שבנו ר' דוד היילפרין אב"ד אוסטראה היה מתלמידיו המובהקים של תבעש"ט.
 מתקבל על הדעת שר' יעקב באב"ד שמע בפיו בן אחותו על גדולת תבעש"ט.
 ובאמת מתוך סגנון מכתבו של ר' אברהם גרשון יוצא, שהתבעש"ט ידע היטב את
 ר' יעקב באב"ד וגם שמע על טיב מחלתו: אדם הנותן דמיון תולה דבר בלתי
 ידוע בידוע. באור הדבר הזה מסתברים הספורים על יחסו של תבעש"ט לחכמי
 ה"קלוז".

ח"ו. הקב"ה ישלח לו רפואה שלימה במהרה בימינו אמן. כמעט כל ארץ ישראל בכו כששמעו שמועה לא טובה, "זהו היה מעמד ומצב המדינה הקדושה הזאת, ואין אחר דוגמתו שיטרח במצוות כל כך".¹¹¹ אמנם סמוך לזמן ההוא — כנראה בחורף תק"י — מת ר' משה צונצין, ומכיון שאחיו "הגביר השר המרום פאר הדור כמה"ר יאושע צונצין"¹¹² היה עמוס "עול הצבור המוטל עליו, כי רבים משכימים לפתחו", לא שמו עליו להיות ממלא מקומו של אחיו בפקידות הכספים שנשלחו מפולין בשביל האשכנזים בארץ ישראל, אלא בחרו בשני "האחים המבורכים הגבירים הרמים נבונים וחכמים כמה"ר אברהם ויוסף קאמונדו".¹¹³ המעות שנתקבלו היו שולחים לפקידים אשר בירושלים והם מוסרים את הכסף לידי האשכנזים ואת כתבי קבלתם היו שולחים להאחים קאמונדו. פעמים כאשר הכספים הקבועים לא הגיעו מפולין בזמן, היו כותבים לפקידים בירושלים שבינתים יתנו תמיכה לאשכנזים על חשבון הכספים העומדים לבא מפולין

¹¹¹ על פי כה"י; ברכת הארץ, ס"ג, ד'. כנראה שנתרפא מתולדו, כי בשנת תק"ח חתם באחד מפקידיו יח"י וטבריה מקושטא, יחד עם ר' יהושע ור' אהרן צונצין, על הסכמה לטובת כפר יאסיב, דינארד, שכלים בודדות, עמוד 34-35. אין ספק שזהו ר' משה אחי ר' יהושע ולא ר' משה בר' יהושע, כי רק על הראשון ידוע לנו שהיה עוסק בצרכי הישוב, השוה תעודה ד' הנספחה למאמר זה. נוסח מצבת רבקה אלמנת הר' משה צונצין נמצאת בכפר "חלקת מחוקק", חוברת ב', מ"ז.

¹¹² על עזרתו של ר' יהושע צונצין בהוצאת ספרים בשנות תפ"ח-תק"י, השוה א. יערי, קרית ספר, שנה י"ג, עמוד 127, 129. הוא גם הביא לבית הדפוס את תשובותיו וחדושויו של זקן זקינו ר' יהושע צונצין בשם "נחלה ליהושע", קושטא תצ"א (עיין שם בהקדמתו של ר' שמואל אמאט), וסיוע בהדפסת ספרו קבלה, כגון כפר "חרדים", קושטא תקי"ז, "מדרש תלפיות", אזמיר תצ"ו. הוא היה הראשון לעזרה בהוצאת "שדה יהושע" על "ירושלמי" (מועד, נשים, נזיקין), קושטא תק"ט; בו מתואר "פאר הדור והדרו, תפארת ישראל, הגביר השר והטפסר, מעוז ומגדל, מוכתר בנימוסו". יחד עם "ריכא ובר ריכא, עשרת צבי, הגביר המרום כמה"ר יעקב זונאנה נ"י" יצק מים על ידו ר' אליהו הכהן מאזמיר, מדרש תלפיות, אזמיר תצ"ו.

¹¹³ קאמונדו Camondo הוא משפחת עשירים מקושטא מפורסמת. מבניה ידועים ר' שלמה (המכונה ג'ליבו) ב"ר אברהם קאמונדו (1730-1810), מחבר הספרים נהרות דמשק, בן משק, שאלוניקי, תקס"ב; נדפסו יחד עם שו"ת הגאונים (שערי תשובה) שר' שלמה בר' יעקב קאמונדו עזר בהוצאתו; אברהם קאמונדו (1753-1785), בגקאי ונדבן מפורסם, עיין עליו Jewish Encyclopedia, III, עמוד 521-522. נצר משפחה זו היה הנסיך אברהם קאמונדו מגדולי העשירים בדורו (נולד בקושטא 1785 ומת 1873 בפריס), עיין Jewish Encyclopedia; רוזאניס, קורות היהודים בתורכיה, V, 103.

"למען יוכלו לקנות תבואתם בזמן הנרנות וישיבו על הארץ לבטח". 114
בקיץ שנת תק"ז 115 עזב ר' גרשון את העיר קושטא 116 והפליג בספינה
לארץ ישראל בלוית שני רבנים שנכנסו עמו בכרית ידידות 117: ר' יצחק
רוזאניש אב"ד קושטא 118 ור' אברהם רוזאניש. 119

114 השנה תעודה ד' בסוף המאמר.
115 "אגרת חברון" שנרפסה בספר "ברכת הארץ", סימן שכ"ו, נכתבה
בחברון אחרי חודש כסליו תק"ח. מתוכו יוצא שבתשרי תק"ח היו אשתו ובניו
בחברון, ושם הגיע בער"ה תק"ז לירושלים מקושטא, והדרך מקושטא לירושלים
נמשכה בחודש ימים. אמנם יש כאן קושי כרונולוגי, הוא כותב "ובאתי ביום
ששי ער"ה כבוקר תוך ער"ה ק". והנה ער"ה תק"ז חל ביום השני! כנראה יש
כאן טעות המעתיק וצ"ל ביום שני, כי רק בשנות תק"ג ותק"ו חל ער"ה ביום
ששי, תאריך העומד בסתירה לכל המאורעות הנזכרים במכתב שהתקומו בחשון
תק"ח.

116 רוזאניש, ח"ב, עמוד 12, כותב שבקושטא בא ר' גרשון "בהתחברות עם
הרב הרופא יצחק דוד (שהקדיש ממעותיו לספרות — ואין לערבו בהרב ר' יצחק
בבר דוד) שלפי הנראה היו לו מהלכים אצל שרי המלכות, אך לא עלה בידו
להשיג את מבוקשו, בלבד שעל ידי השפעתו על הרופא הזה, הסכים לעלות עמו
לארץ ישראל להתישב בירושלים בתור ספרדו אך כמעט הציג רגליו בעיר הקדושה
ויזמת, ובכל זאת לא עלה בידו רא"ג להתישב בירושלים כי אם כמתחפש זה
אחריו איזה שנים". מקור לדברים אלה לא עלה בידו למצא.

זונו במכתבו להכעש"ט כותב שמצא "חן גדול בעיניהם", ברכת הארץ, סימן
שכ"ו. שמות הרבנים האלה נשתבשו במופסים של המכתב ומשום כך לא עמדו
עליהם המלומדים שטפלו בענין זה. הם נזכרים פעמים. ועל ידי השוואת הנוסחאות
בשתי ההוצאות ובכתב היד אפשר לקבוע את השמות. הוא מזכיר שני חכמים
ספרדים "שהלב(ו) עמו על הספינה" והם:

ברכת הארץ: ר' אברהם תיל"ש עם הרב הכולל דק"ק קניטא

כתנא: ר' אברהם רייזילש עם הרב הגדול דק"ק קושטא

כתב היד: ר' אברהם רזל"ש עם הרב הכולל דק"ק קוסטא

אחר כך מספר שבאותה שנה מתו "יותר משני מאות נפשות מישראל...
בתוכם"

(1) ברכת הארץ: הרב הגדול ר' אברהם ריבעליש והרב מו"ה יצחק רוזען
אב"ד דק"ק קניטא

(2) כתנא: הרב הגדול חכם ר' אברהם רייזילש והרב מו"ה יצחק אב"ד דק"ק קושטא

(3) כתב היד: הרב המאור הגדול מ' ר' אברהם רייזילש והרב מ' יצחק רייזילש
אב"ד דק"ק קוסטא

נוסח בה"י מאפשר לנו לזהות את השמות, בו נמסר שם משפחה אחד לשניהם:
"ריזעלש", ובו פתרון לחידה. ממקורות נאמנים ידועים לנו שני רבנים בקושטא
מאותו הפרק, ושמותיהם: ר' אברהם ב"ר יוסף רוזאניש ור' יצחק רוזאניש,
והתאריכים מתאימים לספרו של ר' אברהם גרשון. המעתיק האשכנזי שבש
כנראה את השם הספרדי (ל' במקום נ') לצורה אשכנזית. הוא גם כתב "קניטא"
במקום קושטא, עיון "ברכת הארץ" ס"ד, א': "וכתב של רש"י לקניטא".

118 ר' יצחק רוזאניש, על פי חיד"א (שם הגדולים, ו', שכ"ז), "היה מפורסם בחכמה ובקיאאות ונפטר במבחר ימיו". הוא היה דיין בקושטא. בשנת תצ"ד קבל עדות על יהודי אחד שהמיר לדת מחמד (כהונת עולם, ח"א, סימן מ"ו, קושטא ח"ק; הוא נזכר גם בסימן כ"ד). על פי רוזאניש (קורות היהודים בתורכיה, ח"ד, עמוד 200) "כתבו האחרון שהגיע לנו הוא הסכמתו על החכור מעם לועז בספרדית על הספר "שמות" מאת החכם יצחק מאגריסו, קושטא ח"ק"ו". כפי שהזכרתי למעלה הסכים בחודש אייר תק"ז על ספר נחפה בכסף ח"א. על שני הספרים האלה הסכים יחד עם ר' אברהם ב"ר יוסף רוזאניש. על פי רוזאניש (קורות היהודים בתורכיה, ח"ד, עמוד 200), "כשנה אחת אחרי כן (ז. א. אחרי שנת תק"ז) נסע (ר' יצחק רוזאניש) לארץ ישראל וישיב בירושלים (עיון גם אוצר ישראל, IX, 272), ושם נפטר לעולמו בשנת הק"ט. ועל מצבתו חקוק: הרב המובהק כמה"ר יצחק רוזאניש, ואצל ציונו מצבת אשתו: הרבנית מרת חנוכה אלמנת הרב הגדול כמה"ר יצחק רוזאניש ז"ל. ושתיהן בבית"ק על הר הזיתים. ר' יצחק השאיר אחריו בן ושמו ר' אברהם שהיה מורה הנוראות באזמיר, (עיון רוזאניש, שם ח"ה עמוד 65-61). אף כאן אין רוזאניש נותן מקור לדבריו, אבל הפרטים שהזכיר מעידים שהיה לפניו מקור ברור. מקור זה לא היה מכתבו של ר' אברהם גרשון, כי רוזאניש אינו מזכיר אף פעם את נסיעת ר' אברהם גרשון בלווית שני הרבנים מקושטא; ברור שאף הוא לא זיהה את שמות הרבנים במכתב זה. הקושי היחיד הוא בזה שרוזאניש קובע שנת מיתתו בשנת תק"מ, ועל פי מכתבו של ר' אברהם גרשון נפטר ר' יצחק בשנת תק"ח. אולי היתה ביד רוזאניש מסורת בעל פה וטעה כשנה אחת. מעניין ששמו של ר' יצחק לא נזכר אצל פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ולא אצל גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל. מכתבו של ר' אברהם גרשון הוא כנראה המקור היחיד לשיבתו של זה בירושלים. אחרי כתבי זאת מצאתי את התעודה בספר "הפרדס" (תעודה ב' בסוף מאמר זה) שבה נזכרו שני הרבנים ממשפחת רוזאניש.

119 ר' אברהם ב"ר יוסף רוזאניש היה מחשובי הרבנים בקושטא. הוא היה מופלג בחכמה ובזקנה ונמנה בין הקנאים והלוחמים נגד כת השבתאים. חיד"א (שם הגדולים, א, ק"ה) כותב: "ואני הצעיר בנערותי זכותי להקביל פני קדשו כמה פעמים ונתכסמתי מתורתו". הוא עלה לא"י בלוית אשתו וישיב בירושלים. רוזאניש (קורות היהודים בתורכיה, ח"ה, עמוד 18) קובע זמן עלייתו בשנת תק"ג, בלי לתת מקור לדבריו. תאריך זה בלתי נכון כי בחודש אייר תק"ז הסכים בקושטא על ספר נחפה בכסף, ח"א, קושטא תק"ח. בתאריך הסכמה זו אפשר למצוא רמז שר' אברהם ב"ר יוסף רוזאניש ור' יצחק רוזאניש התכוננו אז לעלייתם. בה נאמר: "החותמים בקושטא, אייר שנת אעלה את ירושלים". בשנת תק"ז חתם כתב מליצה בעבור ר' חיים ירוחם ווילנא (עיון תעודה ב') ונפטר כנראה י"ח השון תק"ח (על פי תקוננו של וואכשטיין, תולדות חכמי ירושלים, מלואים לחלק שלישי, עמוד 32; עיון ח"ג, עמוד 19. עיון גם קורות היהודים בתורכיה, ח"ה, עמוד 18, הערה 46). רוזאניש העתיק בנערותו את המצבה וכתב תק"ה במקום תק"ח. השוה גם גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, ח"ב, עמוד 636. מצאתי עוד רמז שר' אברהם בר' יוסף רוזאניש הגיע לא"י בשנת תק"ז. בחסכמה על ספר פרי האדמה, ח"א, שאלוניקי תק"ז, כותב ר' אברהם רוזאניש: "עדיין לא שקטתי ולא נחתתי משום הולצא דאורחא ... ואנא קטיגא

ט. הרבנות הראשית בירושלים

הוא הגיע לתוך עיר הקודש ירושלים בערב ראש השנה, וישב שם שני שבועות. בשבת הראשונה באו כל חכמי ירושלים וכל טובי העיר להקביל את פניו. עד כמה כבודו מראה העובדה שכל האשכנזים מגדולם ועד קטנם נישאו עיניהם עליו ואמר: "שבה עמנו ותהיה לנו לרב ולנשיא ולפטרון ולבלתי נטה מדרך ימין ושמאל, ואנחנו נתן לך כתבים מכל חכמי הספרדים". הם הפצירו בו "הפצרות רבות וגדולות, ושמנה ימים". אבל הוא סרב, כאמור, לקבל את המשרה הנכבדה של הרבנות הראשית בעדת האשכנזים בירושלים, כי אמר בלבו: "כל ימי ברחתי מן הכבוד. בודאי עכשיו הוא מעשה פלוני (השטן): הוא צד אותי במצודות הגאון בירושלים".

גם חכמי הספרדים הפצירו בו שישב בירושלים, כי מצא חן גדול בעיניהם, ובפרט בעיני ר' אברהם רוזאניש ור' יצחק רוזאניש, הרב הכולל בקושטא, שהלכו עמו בספינה, אבל הוא לא הטה אזנו אליהם. גם הנגיד ר' אברהם שווערזאלק מברודי רצה ליתן לו מאה אריות על מנת שיקבל את הרבנות, ולא נענה לו. התחילו מדברים לפניו דברים: "המשברים את הלב", עד שנפעם ר' גרשון והגה: "רבנו של עולם, איני יודע אם מהשם יתברך יצא הדבר או אם זה מעשה פלוני חס ושלום... בקיצור כל כך היו משברים את לבו", עד שלא עמד בפניהם והסכים לדבריהם. מיד שמחו כל העם שמחה גדולה וצעקו: "יחי המלך!". אז הלכו חכמי האשכנזים ושכרו בשבילו "דירה נאה מאד" נוסף על בית מדרש מיוחד, ומסרו את המפתחות לידו. גם שכרו יהודי שילך לחברון להביא את משפחתו. התחיל ר' גרשון לכתוב למשפחתו, ואחרי שגמר את השורה הראשונה, בלה כוחו ולא היה לאל ידו לכתב עוד שורה. הרגיש כאילו ידו כפותה ואין מניחים אותו לכתוב... ואמר לאנשי ירושלים: אתם רואים שאין רצון הקב"ה שאשב כאן. אבל הם הפצירו בו, וכאשר נסה

דארעא דישראל... גונת מלבו מראות ברע... המעון הזה... איכה נהפכה לזרים ושערים ורקדו שם בן תלמיון ובן סטרא... בית שמגדליו בו תפלה לך ה' אלהינו יעברו הגוים הללו בעלי מארת כל חד וחד בדיליה, נכריה עבודתו לאחוזקו שקרויהו דברים אשר בדה, למה תביט בוגדים מקרקרין בהיכלך". החסכמה היא בלי תאריך, אבל הסכמה אחרת היא משנת "נגילה ונשמחה": תק"ז. גם נוסח מצבתה של אשת ר' אברהם מקיום השערה זו. בו נאמר: "אשת הרב המובהק כ"מ אברהם רוזאניס נ"ע נפטרה לב"ע יום כ"ז לח' תשרי שנת התק"ט", חלקת מחוקק, חוברת ד', דף ג'.

שוב לכתוב, נפל עליו "עצב גדול", והיה דומה בעיניו "כאילו כל המשא מירושלים ת"ו מונח עלי". הוא כבר רצה לשוב לחברון, אבל אנשי ירושלים "לא הניחו לבעלי החמורים" להוליך אותו, והיו "נותנים להם שוחר בכל יום ויום", שידחו אותו מדחי אל דחי, אולי יחזור בו. אבל ר' גרשון החליט לשוב לחברון.¹²⁰ וכן עשה.

עברו שבועות אחדים וראה ר' גרשון גדול הנס שעשה עמו הקב"ה, "יתברך שמו לעד ולנצח נצחים". כי מיד אחרי חג הסוכות פרצה חולשה רחמנא ליציל בתוך העיר,¹²¹ ומתו ביטני חדשים יותר ממאתים נפש מישראל, ביניהם "כמה חכמים, כמה גדולים מישראל ואנשי מעשה" בתוכם ר' אברהם רוזאניש ור' יצחק רוזאניש אב"ד קושטא. מאלה שעלו עם ר' גרשון לא נשארו כי אם שלשה או ארבעה אנשים. והנשארים בהיים "הגיעו עד שערי מות, כי העיר גדולה ובתוכה כמו אלף בעלי בתים". ואמר ר' אברהם גרשון: "ישתבה שמו לעד. אין בעל הנס מכיר בניסו".

י. ישיבתו בחברון

בחברון היתה קהלה חשובה בפרק ההוא, אמנם הפרוטה לא היתה מצויה בה. בענים הוכרחו היהודים ללוות כסף מן הגויים בנשך ובמרבית, "וברוב הימים עלו החובות למעלה ראש, באופן שהחלק היותר גדול מן הנדבות הבאות מחוצה לארץ לא היה די בהן לשלם הנשך וחלק קטן מן החובות. ובהיות שהפרנס היה ערב לחובות האלה, ראה שאין אמצעי אחר

¹²⁰ "ושווייתי נפשי הדרגא", עיון בתוכות: "ג, א'. בשתי ההוצאות נדפס בטעות "הדרגא".

¹²¹ זכר למגיפה בשנת תק"ח נמצא בספר "פרי האדמה", שאלוניקי תקי"ז, ח"א, מ"ב, כ': "בשנה זו שהיונו בצרה מכמה ענינים, הן דבר ושאר צרות, ויען כי לא נהגו להתענות על הדבר, מכל מקום כיוון דמסיבת מניעת הגשם באים החולאים... הסכימו לגזור תענית גשמים... הן היום י"ח כסליו תק"ח. בתענית הג', יום שני פרשת וישב, נענו קודם חצות בארבעה שעות והפסיקו הצבור תעניתם. ונתקבצו במנחה ואמרו הלל הגדול כחתימה בכל הקהלות פה עי"הק ירושלים ת"ו". השוה גם כן בספר "נחמה בכסף", ח"ב, ל"ו, א': "מעשה בא לדינו בשנת תק"ח שפסק בין גשם לגשם ארבעים יום, וקצת רבנו עיר הקודש היו רוצים לגזור תענית צבור ככל החומרות." סוף דבר "שבאו הגשמים שלי"ת בשופע גדול ולא הוצרכו לתענית כלל".

בספר מלכו בקדש, קכ"ז, א', מצאתי שבשנת תק"ח נפטר גם ר' משה האגיו. תאריך זה לא ידוע לחוקרים. רוזאניש, ח"ה, 206, קובע שנת מותו בשנת תקכ"א, עפ"י חיד"א בשה"ג בערכו, ולפני בשה"ג ליתא.

כי אם לקחת כל הכסף הבא מחוצה לארץ לפרוע החובות, ואין כל חלק ונחלה לתלמידי החכמים "... צרות העיר היו כל כך נודעות בכל ארצות הקדם עד שרבים היו מסרבים להתישב שם. היהודים היו יושבים בחצר אחת מוקפת חומה. ¹²²

מענין שר' גרשון שבא מפולין וטעם טעם גלותה חשב אחרת. במכתבו הוא מספר: "הגוים שבכאן, הגדולים שבהם, אוהבים את היהודים מאד. וכשיש שמחת מילה או שאר שמחות באים הגדולים שבהם בלילה ומשמחים את היהודים ומטפחין ומרקדים בין היהודים, ממש להבדיל כמו היהודים". ¹²³

כשבא ר' גרשון לחברון כבדוהו שם מאד. שר העיר, הגדול שבגוים, בא לקבל פניו, ור' גרשון נתן לו מתנה מקטרת (ציבוק) שהיתה לו מקושטא. הגוים אהבו אותו מאד ואמרו לו שמיום שבא לחברון הביא להם "מזל טוב". בשמחת תורה נתכבד בעלית "חתן תורה", ובמוצאי יום טוב באו אליו כל החכמים לשמוח עמו ובאו גם השרים הגוים, "והיו מטפחים ומרקדים כאחד היהודים, ומזמרים שבתות בלשונם, לשון ערבי".

בחברון, כנראה, הכיר ר' גרשון את ר' יצחק זרחיה אזולאי, אביו של חיד"א ¹²⁴ — הלה מזכיר אחד מחדושו של ר' גרשון בכתביו ¹²⁵ — וגם את ר' חיים הכהן מק"ק ניקלשפורג. ¹²⁶

¹²² רוזאניס, קורות היהודים בתורכיה, ח"ה, 307-308. כל הכאים בעת ההיא לבקר בחברון הצטרפו לשלם מס לשיך העיר, ומחמת העול הכבד הזה היו נמנעים רבים מלבווא, עיון גאון, יהודי המזרח, עמוד 196. יהודי חברון שלחו משולחים למדינות רחוקות. בשנת תקו"ד מנו את החכם רפאל קאריגאל ללכת לחו"ל. הוא בקר בקושטא ותורקיה, והיה השליח הראשון מארץ ישראל באמריקה; גר איזה זמן בניו-יורק ובפילדלפיה והתידד עם עזרא סטולס, נשיא אוניברסיטת יל, עיון רוזאניס, ח"ה, עמוד 309; Jewish Encyclopedia, III, עמוד 593. אף ר' מרדכי תמה, מי שתרגם תשובות הרמב"ם לעברית והוציאן בשם פאר הדור, אמשטרדם תקכ"ה, היה שליחם של יהודי חברון בחו"ל.

¹²³ ברכת הארץ, סימן שכ"ו.

¹²⁴ נפטר בירושלים כ"ג טבת תקכ"ה, שם הגדולים, א' ט"ו. עיון רוזאניס

ח"ה, עמוד 267.

¹²⁵ השוה חיד"א, שמחת הרגל על רות, ליוורנו תקמ"ב, בסוף הספר: "בחפשו בנימוקי עשרת ראשי אבא מארי זלה"ה ראיתי שעמד בלשון רש"י הלז. וכתב משם הרב החסיד כמהר"ר אברהם גרשון קוטבר זלה"ה "... יש מי שאומר (תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, עמוד 59). שלר' אברהם גרשון מכוונים הדברים בספר "אמר יוסף" לר' יוסף אלקלעי, שאלוניקי תקצ"א צ"ד, ב: "ומאור עינינו הרב כמהר"א גרשון חי"א חי' על פי מה דכתבו הר"ן והרמא". אמנם ר' יוסף אלקלעי נפטר בשנת תקע"ח.

¹²⁶ עיון תעודה ה' בסוף המאמר הזה. השוה למעלה הערה 78.

ואולם ר' גרשון לא היה מאושר בחברון: "מר נפש אני ואין לי שום נחת רוח, כי אני יושב כאן יחיד, כלוא בבית המדרש שלי כל הימים עם בני הקטן, 127 ואין יוצא ואין בא, ואיש אשר כלבבי לא מצאתי. הנם שהחכמים השלמים 128 אוהבים אותי אהבה עזה ונוהגים בי כבוד גדול ועושים לי כל הישרות, 129 ואין אני יוצא מפתח החצר ולחון. אפילו הכי אין הטבעים שוות, 130 ואיש אשר כלבבי לא מצאתי. ואני נכה רוח ונעצב על בני שהנחתי אותם כצאן בלא רועה. . . . אם הייתי יושב בין האשכנזים לא היו לי צרות 131 כל כך, רק ישנכוותי בחמין (!), וגם אני רואה שאין רצון הקב"ה שאשב בין האשכנזים". שני למרות הכל אהב את הארץ אהבה עזה, וכשהוכרח לצאת כתב: "קשה עלי יציאת הארץ כיציאת הנפש". 133

י"א. בחוג מקובלי ירושלים

קרוב לר"ח אייר תקי"ג יצא ר' גרשון מחברון וקבע דירתו בירושלים. בה נשאר שנים אחדות, ועוד בר"ח אייר תקי"ז ישב שם. 134 בירושלים התקרב ביחוד לחוג המקובלים. ידוע שכבר בעת בקורו בירושלים בשנת תק"ח התפלל בימים הנוראים בבית מדרשו של ר' גדליה חיון, 135 שהיה נקרא "רבן של חסידים" ועסק "בחכמת האמת וכוונות רבינו האר"י ז"ל

127 בכ"ו: כמ"ר.

128 בכ"ו: שבכאן.

129 על פי הכ"ו.

130 כ"ו: ואין הלשונות שוות. על יחס היפה של הספרדים לאשכנזים, השוה רוזאנים, ח"ה, עמוד 285.

131 כ"ו: עצבות.

132 ברכת הארץ, סימן שכ"ו. על פי גאון, יהודי המזרח בא"י, עמוד 98, לא היו אז בחברון אשכנזים כלל.

133 ברכת הארץ, סימן שכ"ז. מחבר ספר שבתי הבעש"ט, י', ג', מספר ששמע מר' פנחס מלמד "בהיות ר' גרשון באה"ק, ושם המנהג מימי קדם לסנן את המים, הן לכשל והן לשתות, מחמת שמימיהם מוכנסים ומי בורות, ושכיחי במימיהם תולעים ויתושים." ואשת ר' גרשון לא ידעה מזה ולא סננה את המים, ובמדיניותיהם כפולין אין המנהג לסנן המים. וחברו הגשים זמר של לוצנות ולצצו ממנה בבית הכנסת. ובאה לביתה בבכיה גדולה: למה הבואתנו למרחקים שמתלוצצים ממנו? ופיוס ר' גרשון אותה ואמר: הראינו את האשה שחברה זה השיר. והראה לו את האשה הנ"ל שהיא הולכת מבית הכנסת. ורקק ואמר בלשון תימה: "מה זאת, זה האשה יכולה לדבר?"

134 ברכת הארץ, סימן של"ב.

135 ברכת הארץ, סימן שכ"ו.

בכל כחו, והיה מכון כל כוונות הרב (האר"י) ז"ל במצוות ובתפלות... בקדושה והתבודדות ופרישות".¹³⁶ ר' גדליה היה המיסד של "בית אל", בית המדרש הנודע, שבו התפללו אנשי מעשה "שפרשו עצמם מכל תענוגי עולם הזה ומיחדים כל כוונות האר"י ז"ל בכל תפלותיהם", ור' גדליה בעצמו היה עובר לפני התיבה.¹³⁷ אחרי פטירתו בשנת תקי"א נתמנה למלא מקומו המקובל המפורסם ר' שלום שרעבי מארץ תימן, המפריש המובהק של כתבי האר"י, שנפטר בשנת תקי"ב.¹³⁸

היתה זו פגישה עמוקה מיטמעות של מוצני תנועות מסתוריות: ניסו של הבעש"ט, מיסד החסידות האשכנזית, ור' שלום שרעבי, מיסד החסידות הספרדית. עם החבורה הקטנה שב"בית אל" נתיסדה עדת מקובלי ירושלים, שבמשך כמה דורות השפיעה השפעה עצומה על חיי היהדות בארץ ישראל. שתי התנועות התחילו כמעט בזמן אחד. זו במעוזיבז וזו ב"בית אל" בירושלים. אחבת ישראל והתמסרות לעולם הרוים מצויות בשתייהן. ידוע שאף ששערי "בית אל" היו פתוחים גם לחסידים וגם למתנגדים, הביטו שם על החסידים "כעל אנשי מעלה, העומדים בסולם התכונה גבוהים במדרגה מן האחרים. ואנשי בית אל קראו לאותם ה"מתנגדים" בשם "פשטנים", בבקשם לציין בזה שאין הם רואים ב"מתנגד" את המתנגד, את הלוחם, אלא את האדם העומד עדיין במדרגה האחרונה, פשטן, השואף כמותם לעליה, אל המדרגה הרביעית, הסוד, אלא שלא זכה".¹³⁹

המקובל המוכלל ר' שלום שרעבי שכוון מחדש את "בית אל" והגדיל כחו של בית מדרש זה, היו אומרים עליו שהיה "משיח ישראל".¹⁴⁰ בטח ידע ר' שלום את שמו של בן דורו הבעש"ט. במכתבו לגיסו כותב ר' גרשון: "אהובי גיסי, אדבר נא מלתא. כד הווינא במדורך קודש אמרת

¹³⁶ חיד"א, שם הגדולים, מע"ג, ג, ו'.

¹³⁷ פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, עמוד 18-19.

¹³⁸ פרומקין, שם, עמוד 110-111.

¹³⁹ אוראל בן ציון, שר שלום שרעבי, עמוד כ"ט. בשנת תקל"ח כותב ר' אברהם מקאלוסק מצפת "הספרדים הם נכנעים מלפניו (ר' מנדל מוויטבסק) ויודעים מכל הגביות עדות (של המתנגדים נגד החסידים) וכל השמועות שהיו בהו"ל. ונחסדי השו"ת שבעיני כולם ללעג ולקלס גדול, ומאוס אצלם זה הקנאה מחמת התאוות", על פי כ"י הנמצא ברשותי, ובו שנויים קלים מהנדפס בספר "לקוטי אמרים", מכתב כ"ט.

¹⁴⁰ הוא "גילה כל מה שאפשר לגלות, כאשר יראה הרואה הישר שדיבר בא"ק ואכז"ע שלו, אפילו בעתיק דא"ק", כ"י ביהמ"ד לרבנים אשר באמריקה, 0425.

לי פעם אחת שרואה אתה במראה שבא חכם לירושלים מירינת מערב והוא ניצוץ של משיח, רק שהוא בעצמו אינו יודע. והוא חכם גדול כנגלה ובנסתר ובעל כני. ואח"כ אמרת לי שאין אתה רואה אותו, וכמדומה לך שהלך לעולמו. וכשבאתי לכאן חקרתי אחרי זה הדבר, וספרו לי מזה האיש פלאי פלאים, ושמו היה ר' חיים בן עטר, והיה חסיד גדול, חריף ובקי כנגלה ובנסתר. והיו כל חכמי ישראל לפניו כקוף בפני אדם. וספרו לי בשבחה גניזא. ובא לירושלים עם כמה תלמידים וחכמים גדולים. בקיצור היה הרבה חסידא ופרישא וקדישא. ובעוה"ר לא האריך ימים בירושלים כ"א שנה אחת וחיי למד שבים. זה כמו ארבע שנים בזה הזמן שאמרת לי. וספרתי להחכמים דברך מה שאמרת עליו ונבהלו משמע. בקיצור: שמוך נודע בשערי ירושלים, והחכמים שבכאן בקשו ממני שאכתוב לך לזרוך שתבוא לכאן לקבוע דירה, ותאבים לראות פניך". 141

ר' גרשון נספה אל חבורת "בית אל", ובתעודה מחודש אייר תק"ה נזכר ברישימת הלומדים ב"מדרש החסידים". 142 הוא נתפרסם בחסידותו, והאגדה מספרת שאמר "קינות בתשעה באב נגד מקום המקדש ונתעלה כמה פעמים מהמדירות, עד שבקושי הקיצו אותו בדרך המתעלפים." 143 פעם אחת היתה עצירת גשמים בא"י, וגזר ר' שלום שרעבי תענית על הגשמים בירושלים, וצוה שיתכנסו כולם בבית כנסת אחד, ושלח לר' גרשון שיעבור לפני התיבה. ובירושלים היה המנהג שמי שעבר לפני התיבה היה אומר דברי כבושים. ר' גרשון התכונן לדרשה כל הלילה ובאשמורת הבקר ניחר גרונו. ושלח את בנו ר' ליב לאמר לר' שלום שאינו יכול לעבור לפני התיבה, ויעבור אדם אחר. אמנם בתוך התפלה בעת אמירת שירת הים הכיר ר' שלום שחזר הקול לר' גרשון. ומיד אחר תפלה שבלחש צוה שהש"צ יעזוב את התיבה ור' גרשון יתפלל במקומו. ירד ר' גרשון והתפלל ש"ע בקול והתחיל לומר הסליחות ואמר הפתיחה, ומיד הלך מן התיבה ולא רצה להמשיך. וישאל אותו בנו, מפני מה עשה זאת. והשיב לו: כי בפתיחה היתה תפילתי שגורה בפי, והרגשתי אם אומר עוד סליחות ירדו הגשמים מיד, ויראתי מנסות הרוח, לכן לא התפללתי, כי יודע אני שירדו גשמים שנים או שלשה ימים רצופים לאחר זה. וכן היה. 144

141 ברכת הארץ, סימן שכ"ו. השוה דברי ר' אברהם קאליסקר: "קדוש אדמו"ר (ר' בר סמורייטש) והרב בעש"ט כבר היו חשובים בעיני הספרדים כולם", קרית ספר, א', עמוד 147.

142 המעלות לשלמה אות, ת'.

143 חבת ירושלים, מ"ג, א'.

144 שבעי הבעש"ט, י', א'.

באותו פרק יישוב בחברון "הרב המופלא חסידא קדישא" 146 ר' מרדכי רובין, ראש הישיבה בבית המדרש הנקרא "חסד לאברהם ואמת ליעקב", וראש ישיבת "כנסת ישראל" 146 הוא בא לארץ כנראה מאזמיר ובנעוריו למד תורה אצל ר' יצחק הכהן, 147 הרב הכולל שישב ארבעים שנה על כסא הרבנות שם, 148 ומידיו קבל סמיכת חכמים. 149 הוא חבר ספר "שמן המר" 150.

ר' מרדכי רובין השתקע בחברון בשנת תק"א, 151 הרבין שם תורה והעמיר תלמידים רבים. סמוך לשנת תק"ג יצא לחוץ לארץ לאסוף כספים לטובת קהלתו. 152 בשובו לחברון בשנת תק"ג נתמנה לרב הכולל בחברון. 153 בשנת תקי"ז לערך נתארסה בתו של ר' גרשון, אסתר, עם בנו של ר' מרדכי רובין. 154 ר' גרשון תאר את החתן כאיש "חשוב מאד חכם וחשוב ומובלע בין אנשים." את זמן הנשואים קבעו לחנוכה תקי"ז. 155

145 חיד"א, שם הגדולים, שמן המר; עיין רוזאניס, ח"ה, עמוד 261.

146 שמן המר, הקדמת בן המתבר.

147 שמן המר, אה"ע, סימן ב'.

148 רוזאניס, קורות היהודים בתורכיה, ח"ה, עמוד 62. הוא חבר ספר בתי כהונה, אזמיר תצ"ו.

149 נוסח הסמיכה נמצא בספר "בתי כהונה", אה"ע ל"א, ד'.

150 ליוורנו תקנ"ג. ספרו "הר המר", חדושים על הרמב"ם ודרושים, שלוניקי תקצ"ה, נזכר באוצה"ס (ה', 492), אבל לא ראיתיו.

151 ר' אברהם גרשון כותב בשנת תקי"ז: "הוא מתושבי חברון ערך ט"ו שנים."

152 הוא בקר באמשטרדם ומביא בספרו "שמן המר", י"ד, כ"א, א', מה ששמע מפי ר' שאול אב"ד, כנראה הכונה כנראה למח"ס "בנין אריאל", מזכיר גם ד"ת בשם ר' יהונתן אישכנזי ז"ל.

153 על פי גאון, יהודי המזרח בא"י, 196, התחיל זמן כהונתו בשנת תקמ"ד, וזה בלתי גבול.

154 ברכת הארץ, סימן שכ"ז. לר' מרדכי היה בן, ר' אברהם רובין, שהיה רב בחברון משנת תקס"ד עד תקס"ז. בהיותו "שליח עיר הקודש היא חברון ת"ו" הוציא לאור בשנת תקנ"ג בעיר ליוורנו את ספרו של אביו, "שמן המר", ובו גם דרשותיו (דרשה משנת תקי"ז לכבוד אביו). באזמיר קבל כסף להדפסת הספר. השוה גם א. גנר (מלאכי), לקורות ישוב היהודים בחברון, התור (ירושלים) תרפ"ט, י"ט.

155 ר' מרדכי נפטר כנראה בשנת תקי"ז, השוה "שמן המר" דרוש א', "דרוש שדרשתי לכבוד אבא מאר' ז"ל בתשלום החדש שנת תקי"ז. ב"פנקס קושטא" כ"י מצאתי שני מכתבים באספנוולית (ט"ו חשון תקי"ב; י"ב כסליו תקי"ב) אל "החכמים השלמים, הדיונים המצויינים, הרבנים המובהקים, שלוחי דרחמנא כמהור"ר מרדכי רובין וכמהור"ר אברהם ישראל ה"י". בזה מסתלקת תמיהתו

בשבתו בירושלים היה ר' גרשון ממנהיגי עדת האשכנזים והשוב בעיני "הגבירים". 156 על המכתב שנכתב בשנת תקי"ז מרבני האשכנזים שבירושלים לנדיבי ק"ק מיין 157 הוא בא כראשון על החתום. 158 במכתב זה מתאוננים על רוע מצבם. טוענים שאף שרוב הכנסת הספרדים באה על ידי השדר"ם שלהם, האוספים כסף מידי האשכנזים בפולין וגרמניה, הנכאים הספרדים לא חלקו להם כדי חיותם. בשנת תקי"ז קבלו מכתב מר' בערמאן שפייאר שמסר שיש מאות ליטרין לשרד"ר שניאור פייביש בשביל עניי העדה האשכנזית. והם מודים לו על ההסר ומתחננים על העתיד. מתארים את היסוד והישר אשר מצאום בימים ההם, כי זה ימים רבים אישר פסקו מלשלוח להם כסף. מצב האשכנזים היה גרוע ממצב הספרדים, כי האחרונים ידעו שפת הארץ ויכלו להרויח קצת על ידי משא ומתן. בעקר מתאוננים על השדר"ם הספרדים המשיגים מצדקה לצדקה, ומבקשים שהכסף הקצוב לעניים אשכנזים ימסרו לישליחים אשכנזים. 159

ביום צום גדליהו תקי"ז פנעה בו מרת הדין ומתה עליו אשתו בלומא. 160 "העולם הישך בעדי, נסעה למנוחות ושבעה אותי לאנחות", כותב לגיסו, ומזכיר אנב שכבוד עשו לה במוותה. הוא החליט שלא לישא אשה אחרת, אך הרבנים שבירושלים רבו עליו באמרם ש"מצד התורה" מחויב לשאת אשה. הם רצו שיקח אשה מבנות ירושלים, אך בזה לא הסכים עמהם. מועטים היו אז היהודים האשכנזים בארץ ישראל, ואשה ספרדית לא רצה לקחת, "שאין דעתינו ומנהגינו וטבענו שווים". לכן

של רוזאנים, ח"ה, עמוד 324. זהותם של המכתבים משנת תקל"ה, שעליהם חתום ר' מרדכי רובין, חשודה, השוה Hebrew Union College Annual, V, עמוד 412.

156 הבעש"ט מבקש את ר' גרשון שיכתוב להגבירים בעד ר' יעקב יוסף הכהן. מח"ס תולדות יעקב יוסף, "לעשות לו הספקה טובה ולהמכר אותו ושיבה שיש בה סמיכה".

157 לונין, ירושלים, ב', 148-151. המכתב כתוב לנדיבי העיר מיין ולרבה. מעניין שהרב במיין היה אז ר' שמואל הילמן, שעמד על צד יעב"ץ נגד ר' יהונתן אויבשיץ. עיין עליו: R. E. J. XII (1886), עמוד 289.

158 אחריו ר' אברהם גרשון חתום אחד מעיר שידלאוו, ומחוק שמו. על פי רשימות התמיכה, עיין למעלה הערה 71, נראה שזה ר' יהושע משידלאוו. אף ההתומים האחרים: ר' ארי' יהודה בר' אלכסנדר מאפמא, ר' מרדכי פתחיה ב"ר יהודה לוב, ר' יקר ב"ר אברהם גרשון והש"ר שניאור פייביש נזכרים ברשימות הנ"ל. מעניין שר' אברהם גרשון קבל תמיכה יותר גדולה מאחרים. 159 עיין תעודה ג'.

160 בן פורת יוסף, כסף.

אמר ללכת אל ארץ מדינתו ליישא אישה ההוגנת לו, ו¹⁶¹ ואמר להיות במחנת קרינו של הבעש"ט בקיץ תקי"ז. משום כך פנה בבקשה לבעש"ט שיכנינו לו "אישה הגונה יתהיה כת ארבעים, ספק תלך ספק לא תלך, אישה חכמה, וישיחיה לך סך מה, גם יתרצה ליסע עמו קודם חג הסוכות (תקי"ח) ירושלים תובכ"א." ¹⁶²

בנראה יצא אז לחוץ לארץ. ¹⁶³ שנים אחדות אחרי כך נפטר מן העולם. יש אומרים שנפטר בארץ ישראל, ¹⁶⁴ ויש אומרים שנפטר בחו"ל ושקברו נמצא בקוטוב. ¹⁶⁵ ברור שבשנת תקכ"ג לא היה בחיים. ¹⁶⁶

י"ב. עלייתו הראשונה של ר' גרשון לארץ ישראל

הרבה כאמרים נכתבו על עליית החסידים מחוץ של הבעש"ט לארץ ישראל ובכל זאת הפרשה טרם נתבררה כראוי. הדברים שנאמרו,

¹⁶¹ על דבר השאלה אם מותר לצאת מארץ ישראל על מנת ליישא אישה ולהשתקע בחו"ל, השוה רמב"ם, מלכים, כ"ה, ה"ט, ובסוף משנה שם, וגם דבריו בעל "שמע יעקב" ומהר"ם צהלון, ברכת הארץ, סימן נ"ב, ש"ח. עיין בספר "קריית מלך רב", סימן י"ג, על איש אחד שבא "מארץ מרחקים מערי אשכנז לשכון כבוד בארצנו, עיר האלקים סלה, והיה מתנהג עצמו בקדושה ובפרישה וביראת ה' כל היום, ואחר עבור קרוב לשנה שנתו שב שם ראה עצמו שלא יכול לעמוד בלא אישה ... ולכן רצה ... ליישא אישה." קריית מלך רב, שו"ת, סי' יג. ¹⁶² ברכת הארץ, סימן שכ"ז.

¹⁶³ רמז לדעה זו אפשר למצוא באגדת החסידים. מספרים כי פעם אחת בעת קריאת שמע בקבלת השבת נגש הבעש"ט לגיסו והניע את השטרימל של ר' גרשון וקרא: אהל אחרי התפלה נכנס ר' גרשון לחדרו המיוחד של ר' בר ממזריטש ובכה לפניו מאד. הלכו תלמידים לבעש"ט וספרו לו: ר' גרשון בוכה מאד. ענה הבעש"ט: כאשר ראיתי שבעת קריאת שמע היתה לו התפשטות הגשמיים השגתי שמא ופל לתוך גאוה ... מפי ר' שאול ביק הרב ממזיבוז. כידוע התקרב ר' בר לבעש"ט שנים אחדות לפני תק"כ. השוה מאמרי לתולדות ר' פנחס מקורין, ויווא-בלעטער 1950, עמוד 22. העובדה ששמו נמנה ב"מדרש חסידים" בחורש איור תקי"ח אינה מלמדת שהיה אז בארץ; מכיון שהיה בין תלמידים הקבועים, נזכר שמו אף אם יצא לאיזה זמן לח"ל.

¹⁶⁴ על פי לונין, "ירושלים", ח"א, 125: "מ"ק בשפולי הר הזיתים. מצבתו נהיתה בשנים האחרונות לשלל לשני העת". עיין "חבת ירושלים", מ"ג, א': "זיש בבית החיים מצבתו של רג"ק ... ובמרגלותיו קבור נכדו". הרבה חפשו בירושלים את מקום קברו ולא מצאוהו עד היום הזה, מפי אנשי ירושלים. ¹⁶⁵ על פי עדותו של יואל מאסטבוים, גאליציע, ווארשע 1929, עמוד 106, עמדה מצבתו של ר' אברהם גרשון בקוטוב בשנות העשרים, המצבה היתה במצב גרוע, ועל פי השתדלותו תקנו אותה. ¹⁶⁶ ברכת הארץ, סימן של"ג.

מרובה בהם הפרוץ על העומד, וכמה פרטים חשובים נתעלמו מעיני החוקרים או לא נדרשו כהלכה. מקובל בידי החוקרים שר' גרשון עלה לארץ ישראל בשנת תק"ז. אבל אני נוטה להשערה שעליה זו לא היתה הראשונה ושכבר בארץ ישראל לפני זה. וזה מפני ארבעה טעמים.

(א) מסופר בספר "שבחי הבעש"ט" 167: "שמעתי מר' פאלק ... אמו כשנסע ר' גרשון מקוטוב מא"י לחוץ לארץ לשרך את בנו, אמר אנכי אורחא ת"ל שעברתי את הים אסע לניסי בעש"ט ז"ל. ובא אליו בעש"ט. עמד הבעש"ט להתפלל תפלת המנחה והיה מאריך בתפלתו עד צאת הכוכבים. ור' גרשון התפלל ג"כ בתוך הסידור של האר"י ז"ל, ואח"כ היה מעביר שנים מקרא ואחד תרגום, ואח"כ צוה להביאו לן כרים ושכב לנוח. וכליל שבת בשעת סעודה שאל ר' גרשון את גיסו הבעש"ט: מפני מה הארכת בתפילה כל כך? אני ג"כ התפללתי בכוונות וקראתי הסידרא שנים מקרא ואחד תרגום והוצרכתי לשכב ולנוח, ואתה עומד ורועד ועשית בתנועתך. כי היה רוצה להוציא דברים מפיו. והיה הבעש"ט שותק ולא השיב לו כלום. והוא כפל ושאל עוד הפעם. אז השיב לו הבעש"ט: כשאני מגיע לתיבת מחיה המתים — וספק לר' פאלק אם לתיבת "מחיה מתים אתה" או "מחיה מתים ברחמים" — ואני ... [מכוון] כוונת יחודים ... [אז באים] נשמות מתים לאלפים ולרבבות, ... [ואני מדבר] עם כל אחד ואחד, מפני מה נדחה ממחיצתו ... ועושה לו תיקון, מתפלל בעדו ומעלהו. והחשוב חשוב קודם. והם רבים כ"כ, שאם רציתי להעלות כולם הייתי צריך לעמוד שמונה עשרה שלש שנים. אך כשאני שומע הכרוז שמכריז "מקודש מקודש", וא"א עוד להעלות הנשמות, אני פוסע מן הש"ע. ואמר אליו רבי גרשון בדרך שחוק: למה אין באים אלי? והשיב לו: היה אצלי כאן עוד שבת הבא, ואני אמסור לך הכוונות בכתב על נייר ויבואו ג"כ אליך, וכן עשה. לעש"ק הבא, כשסיים בעש"ט קדיש לפני התפילה, עמד ר"ג להתפלל ג"כ. והבעש"ט לא התחיל עדיין בתפלה, כי היה יודע שרבי גרשון לא יסבול ויתפחד. ותיקן בתוך כך הזוינער (השעון) שלו, והריח טאבאק, עד שיעבור ר"ג הנ"ל מקום הכוונה. וכשכיוון [ר' גרשון] כוונה זו וראה שבאו אליו מתים כמו עדר גדול של צאן, נפל בחלשות. אז העירו הבעש"ט וציוה לו לילך לביתו. וכלילה על השלחן בעת הסעודה שאל לו הבעש"ט:

167 שבחי הבעש"ט, ה', ב' (כ"ד-ס"ה).

168 החסיד המפורסם דק"ק מיטשילניק, שבחי הבעש"ט, ז' א' (כ"ג); ר'

פאלק נזכר שם פעמים אחדות; הוא "גלה למדינת קרים עם ר' יוסף אשכנזי ש"צ הבעש"ט בשעת הכריחה", שם, ז' ב'.

למה נתחלש? ואמר לו: בעת כוונתי הכוונה, באו אלי מתים כמו עדרים "...

מתי קרה הדבר הזה? ממכתבו של ר' גרשון להבעש"ט מא"י מיום י"ז חשון תקי"ז אנו למדים שמתה עליו אשתו, ומפני שלא רצה לישא אישה ספרדית, אמר ללכת אל ארץ בני מדינתו לישא אישה החוננת לו. הוא מוסיף: "אם יגזור ה' לחיים אהיה אצלם במחנתם עוד על הקיץ הבע"ל".¹⁶⁹ אמנם את תאריך הבקור במעוזיבו הנזכר ב"שבחי הבעש"ט", שהתקיים בעת ששב לחוץ לארץ "לשדך את בנו" — בקור "אנב אורחא", ושב הוא נהג קלות ראש בבעש"ט ומדבר אליו "בדרך שחוק" — צריכים לקבוע בזמן שר' גרשון לא הכיר עוד בגדולתו של הבעש"ט, זאת אומרת לפני זמן עליתו בשנת תק"ז, כי בשנת תקי"ז היה קשור לבעש"ט בעבותות אהבה ובהערצה עליונה.

(ב) ר' פנחס מקורץ ספר לתלמידיו על ר' גרשון "שהיה בארץ ישראל וכאשר בא ר' נחמן הארדענקער לא"י נתחברו שניהם בשבת, והיה חדוה ושמחה גדולה עליהם עד מאוד. ונתעכבו הרבה בליל שבת על השלחן, והגיע הנר לכבות שכלה השמן, וצוה ר' גרשון: מה זאת?! וואש איז ראש?! והיה הנר דולק כל השבת. עד שבא ר' גרשון מבית הכנסת במוצאי שבת וצוה: דיא האדיע! (את, חדל!). ואז ככה".¹⁷⁰ מתי התקיימה הפגישה הזאת? על פי המסורת ב"שבחי הבעש"ט" עלה ר' נחמן שלש פעמים לארץ ישראל.¹⁷¹ עליתו השלישית היתה אחרי פטירת הבעש"ט, בשנת תקכ"ד,¹⁷² ואז לא היה עוד ר' גרשון בחיים.¹⁷³ אמנם מספור אחר ידוע לנו כי ר' נחמן הגיע לארץ ישראל לפני שנת תק"א, עזב אח"כ את הארץ ועלה שוב בשנת תק"ב.

מחבר ספר "שבחי הבעש"ט" מספר ששמע מפי ר' יחיאל מוכל המגיד מזלאטשוב שר' אלעזר מאמשטרדם הלך לאה"ק "בשבי"ל ר' נחמן מהורודנסקה. כי אמר כשנהיה שנינו באה"ק נביא את הגואל. וכשבא לאה"ק הלכו כל בני עירו לקראתו. וכשראה את ר' שמשון בן ר' נחמן ושאל אותו: היכן אביך? אמר לו: נסע לחוץ לארץ. אמר: ווי ווי, אני באתי

¹⁶⁹ ברכת הארץ, סימן שכ"ז.

¹⁷⁰ כ"י אומאן. את הדבר הזה ספר ר' פנחס בסעודת חנוכה וישב לפניו

ר' זלמן ווילנער מארץ ישראל.

¹⁷¹ שבחי הבעש"ט, כ"א, ב' (ק"כ), השוה כ"ו, ד' (מ"ו).

¹⁷² על פי אהבת ציון לר' שמחה ב"ר יהושע מזלזין.

¹⁷³ ברכת הארץ, סימן של"ג.

בשבילו. וכששמע ר' נחמן שנסע ר' אלעזר לאה"ק רין מהר לאה"ק, וער
שלא בא לאה"ק מת ר' אלעזר בעו"ה". 174

אין ספק שר' אלעזר הוא הנאון והמקובל הנודע ר' אלעזר רוקח,
שהיה רב בעיר ברודי בשנות תע"ד – תצ"ה. בשנת תצ"ה נתקבל לרב
באמסטרדם. י' סיון ת"ק עזב את אמסטרדם, כי "נתקבל להיות נשיא
בא"י". הוא עלה לארץ ישראל והתיישב בצפת בחול המועד סוכות שנת
תק"א. לשנה הבאה נתעוררה שם נגדו מחלוקת מצד אחדים ממקובלי
צפת שעסקו בספר "חמדת הימים", והרב ר' אלעזר מאמסטרדם מיחה
נגדם. מהתרגזות זו נפטר כשבת בראשית שנת תק"ב. 175

ר' נחמן הגיע לא"י שלש פעמים: (1) לפני תק"א, (2) בשנת תק"ב,
(3) ובשנת תקכ"ד. את ספורו של ר' פנחס מקוריץ שהיה ידידו ומעריצו
של ר' נחמן מהורודנקה, אין לקיים אלא אם כן מניחים שבבואו של
ר' נחמן בפעם הראשונה לא"י מצא שם את ר' גרשון. כמו הרבה חכמים
בדורו שניסו להתיישב בארץ, שב כנראה ר' גרשון לחוץ לארץ ובשנת
תק"ב השתתף בפולמוס בברודי.

ג) על פי המסופר בספר "שבחי הבעש"ט" ישב ר' גרשון איזה זמן
בצפת. שם התקרב לאב"ד העיר, חכם הספרדים. והיה החכם הזה "איש
טוב מאד" ואהב מאד את ר' גרשון. אמנם פעם, ביום "קר מאד",
קרה שהחכם בתמימותו לא הבין את דברי ר' גרשון וחשדהו שהכחיד דבר
תחת לשונו, ואצל הספרדים "מקפידים מאד על דבר שקר". התחיל מקנטר
אותו בדברים. החכם אמר: שקר מדבר, והלה: אמת דברתי. נתמלא החכם
חימה וקפץ לארון הקודש ונשבע ששקר מדבר! התרתח ר' גרשון וקפץ
והחרים את החכם! חלץ החכם מנעליו, הלך לביתו, קיבץ את כל הקהל
וספר להם את אשר קרהו. הלכו הקהל לר' גרשון ושאלו אותו: למה

174 שבחי הבעש"ט, כ"ו, א' (מ"ו). ר' יחיאל מיכל גר הרבה שנים בברודי
ובטח הכיר את ר' אלעזר שהיה רב העיר.

175 תאריכים אלה נזכרים בספרו של בן עירו ובן דורו של ר' אלעזר, המדקדק
ר' מנחם מן בן שלמה הלוי, שאריות ישראל, בלשון אשכנז (עברי טייטש).
אמסטרדם תקל"א. על סבת מותו כותב ר' יעקב עמדין בספרו "שבירת לוחות
האון", מ"ו. מתוך המשך הספורים בספר "שבחי הבעש"ט" י"א, ג' (פ'), אפשר
להניח שגם בחגו של הבעש"ט ידעו על התרגזותו של ר' אלעזר בנדון ספר
"חמדת הימים". משם אנחנו לומדים גם כן יחסו השלילי של הבעש"ט לספר
זה. מצד אחר ידוע שמקובלי ארץ ישראל העריצו את הספר מאד, השוח "עין
חיים", ח"ג, נהר שלום, ורשת תרנ"א, ל"א, ב'; כבוד חכמים, ירושלים תרנ"ו.

החרמתם את החכם שלנו? אמר: כי נשבע שבועת שקר. לבסוף פיים החכם את ר' גרשון, והוא התיר לו את החרם.¹⁷⁶ והמספר מוסיף: באה אגרת מהבעש"ט לגיסו ובה כתוב: "ראיתי שדנו אותך בהיכל אחר (בשמים) ורצו לרדן אותך למיתה ח"ו. מפני מה העזת פניך נגד הרב אב"ד? ורציתי לילך להיכל לטעון עבורך, וסגרו ההיכל בעדי ולא יכלתי להכנס שם. ואמרתי: רביש"ע, הוא עשה לקנאתך. ויצא קול: הניחו לו, כי קנא קנאת ד' צבאות. ועם כל זה פסקו לו, שיהיה סומא חודש אחד, וסומא חשוב כמת (נדרים ס"ד, ב). ובכן מהיום והלאה לא תהיה קשה כל כך". . . והשיב ר' גרשון להבעש"ט: אין אני יודע מה אירדן כך. כי המעשה אמת, אבל תמוה לי שראית שדנו אותי קודם המעשה; כי במכתבו של הבעש"ט הוזכר תאריך הדין שהיה קודם למאורע.¹⁷⁷

ספור זה, הנזכר גם בספרו של ר' מנחם מנדל מליבוויץ,¹⁷⁷ מצטרף לידעיה אחרת. במכתבו משנת תק"ח מזכיר ר' גרשון שבצפת מת ר' בנימין קאזיז וזו החכם הזה היה יליד אנדרינפלא, "משום דחזקא דבייש ליה בהאי מתא", הלך לקושטא והיה לאחד מרבני העיר והרבין תורה שם. ידוע לעת זמננו, בשנת תק"ו, עלה לארץ ישראל ונעשה לראש

¹⁷⁶ שבהי הבעש"ט, ו', א' (ל"ה): "ובדומה לי שהמעשה היה בק' צפת". השוה נדרים ז', ב', ורמב"ם, שבועות, פ"ב, ה"ט: "השומע הזכרת השם מפני חברו לשוא או נשבע לפניו לשקר . . . חייב לנדונו, ואם לא נדחו הוא בעצמו יהא בנדונו". קרוב לאותו זמן פרצה מחלוקת קלה בין שני נכבדי העיר ליתר ויתרגזו ויחרימו זה את זה, עיין "סמא דחיי", אמשטרדם תצ"ח, יו"ד, סימן כ"א. עיין תשב"ץ, ח"א, סימן נ"ה: שאם באנו להחרים ולנדונו המלמדים לשונם לדבר שקר אין נקי והיתה כל הארץ חרם.

¹⁷⁷ דרך מצותיך, פאלטאווא 1911, נ"ט, א': "ומזה יובן המעשה דבעש"ט שצפה והשיג בר"ה מה שהי' אח"כ כידוע המעשה של גיסו ר' גרשון קוטובר עם החכם באה"ק שכתב לו הבעש"ט כל המעשה טרם שהיתה בפועל, והגם שלא היתה עלית נשמתו בכלל הקדום דא"ק הנ"ל אלא בהיכלות דיצירה, מ"מ הרי גם שם יוכל להיות נכללים מ"ו שנים בסקירה א' כנ"ל. ולכן הנה בר"ה שנמשך בו חלק החיות על כל השנה, שלכן נקרא ראש כשם שהראש כולל חיות כל הגוף הנה כולל ג"כ כל הזמן בסקירה א'". פרט זה שראה הבעש"ט את המאורע בר"ה לא נזכר ב"שבהי הבעש"ט".

¹⁷⁸ אגרת ר' גרשון כ"ו: "הרב דק"ק צפת ה"ה הרב קוועש ע"ה". אצל מהנא: "קוועש". בנוסח של ברכת הארץ, סימן שכ"ו, חסר השם. — ר' בנימין נפטר כנראה בראשית שנת תק"ח, אולי מפני שעברה המגיפה מירושלים לצפת. ספרו "מגלת ספר" על הסמ"ג ח"א, נדפס אחרי פטירתו בקושטא תק"י. רוזאניס, צ', 293, מישער שהתישב בצפת בשנת ת"ק. לפי השערתנו הגיע לצפת בשנת תק"ו. ¹⁷⁹ השוה הקדמת ר' יעקב אברהם גירון, מגלת ספר, קושטא תק"י.

הרבנים בצפת. 180 ר' בנימין לא האריך ימים בארץ ישראל. כעבור שתי שנים נפטר במניפה. 181

ר' נרשון מספר: "ועשיתי לו הספד גדול בכאן (בחברון) כי החכמים בקשו אותי שאני אספיד אותו, שהכרתי אותו שהיה צדיק הדור וגדול בישראל". 182 ברור שלא היו מפצירים בו להספיד את החכם הספרדי, אלא ידעו שר' נרשון הכירם היטב. מתי ואיפה התקרבו שניהם? אין זה כי ישב ר' נרשון איזה זמן בשנות תק"ו – תק"ז בצפת. 183 זה יסביר גם כן את פרסומו הרב של ר' נרשון בירושלים, עד שבתשרי תק"ח רצו חכמי האשכנזים לקבל אותו "לרב ולנשיא לאב ולפטרון". וראי הכירו חכמי ירושלים את טיבו מן השנים שבלה בארץ קודם לכן. יתר על כך אנו מוצאים אותו בחורף שנת תק"ז עוסק בצרכי הישוב בקושטא. וקשה לצייר שאדם שלא היה מעולם בארץ יציע את צרכיה לפני מנהיגי הקהלה בקושטא. זה ועוד. אם נניח שהגיע בסוף שנת תק"ז – בער"ה! – לא"י בפעם הראשונה, נתקשה להבין איך עלה בידו לסדר ישיבת משפחתו בחברון בעת שהוא בעצמו עלה לירושלים ובלה שם את הימים הנוראים. 184 אמנם יתכן שישב ר' נרשון איזה זמן בצפת ולפני צאתו לקושטא העביר את משפחתו לחברון.

180 חיד"א, שם הגדולים, מע"ג, ב", כ"ד.

181 מגלת ספר, הקדמת ר' חיים מודעי: "לקה אותו אלקים... מקץ שנתים שנה... ושבת בארץ".

182 ברכת הארץ, סימן שכ"ז.

183 גם על פי הספור ב"שבתי הבעש"ט" (ל"ד-ל"ה), שהשתתף בברית מילה בעכו ושבת שם, מתקבל על הדעת שגר אז בצפת הקרובה לעכו. ספור זה נזכר בספור של עד ראייה, בעל בתו של הבעש"ט, ר' משה חיים אפרים מסדילקוב: "וירא אלקים את האור כי טוב. ואיתא במדרש: כי טוב לגנוז לצדיקים. וכו' משתמשין צדיקים בכל דור ודור; ע"ש. מאא"ז נ"ע זללה"ה: היכן נגנוז האור ההוא? ואמר, שהש"י גנוז בתורה. ולכן משתמשין צדיקים בכל דור ודור באור ההוא, חיינו ע"י התורה שיש בה אותו האור, שיכולין להסתכל בו מסוף העולם ועד סופו. כמו שראו עיני ממש כמה מעשיות, מה שכתב לדודי זקני המנוח ר' גרשון קוטיבבור ז"ל לארץ הקדושה, איך שראה אותו בשבת בחוץ לארץ, ומה זה עשה בחוץ לארץ? והשיב לו דודי זקני באגרת שבאותו שבת עשה איזה גביר ברית מילה בח"ל ושלח אחריו להיות מוהל אצלו. וכחנה וכחנה אשר קצרה חיריעה מהכיל, אשר הסתכל ממש מסוף העולם ועד סופו, וחכל הית ע"י אותו אור שנגנוז בתורה". דגל מחנה אפרים, קארעץ תק"ע, פרשת בראשית.

184 רוזאניס (ח"ה, עמוד 12) מספר, בלי לתת מקור לדבריו, שישב ר' אברהם גרשון בצפת כחמש שנים (תק"ב-תק"ז), "ואחרי שנסה לשבת בירושלים ולא עלתה לו, נסע לקושטא לראות אם לא יעלה בידו על ידי השפעת היהודים

אפשר שבחר לשבת בצפת משום שרצה לשבת בעיר שאבות המקובלים ר' משה קורדובירו, האר"י ור' חיים ויטל, ואח"כ ר' ישעיה הורוויץ, בעל ה"ש"ה", יישבו בה. אף ר' אליעזר רוקח, רבה של ברודי ואמסטרדם, שר' גרשון ודאי הכיר אותו מזמן ישיבתו בברודי, בחר לשבת בצפת. גם ר' חיים נ' עטר וחבורתו חשבו להתיישב שם. 185 ואף ר' פנחס מקורין התאווה לשבת בצפת. 186

ידוע שהעיר צפת היתה חביבה ויקרה על יהודי הגולה, שהטיבו עם יושביה בעין יפה, ומארכב כנפות הארץ היו שולחים תמיכה לתושביה. אמנם בשנות ת"קתק"י פנה זיוה והדרה של הקהלה. המצב שם היה עלוב מאד, ובהרבה בחינות גרוע ממצב הקהלה בירושלים. שרי הארץ הציקו לתושביה במסים ובגזירות רעות. ביחוד סבלו משכניהם הרעים, כי הערבים היו מתנפלים לפרקים על בתי היהודים. הדרכים היו בחזקת סכנה, וכמעט שהיהודים לא יכלו להתרחק מן העיר מפני מוראם של השכנים. אחד מבני הדור מתאונן: "העיר שיאמרו כלילת יופי משוש כל הארץ, מרגניתא דלית ביה טימי, נהפך עליה בלהות... מדלגים היינו על התרים הרמים ועל הגבעות לנוס שמה מרשעת הגוים." 187 בשנת תק"ב היה אסון בעיר והפיל הללים את רוב תושביה. 188 אחרים עזבו את העיר ונדרו למצרים ולערים הקרובות כגון טבריא, עכו וירושלים. ד) המכתב שעליו נדבר בנספח א' מוכיח שר' גרשון בקר בירושלים לפני שנת תק"ז.

הקרובים למלכות להשיג הרשיון או הפקודה הזאת לגדולי עיר הקדש". רוזאנים סמך אולו על המכתבים המזויפים שנדפסו בספר "גנוי נסתרות".

185 יערי, שם, עמוד 247.

186 "כשיקש הרב ז"ל ליסע לארץ ישראל דיבר שרצונו מאוד לישב בעיר מקלט ביוון שהיא קולטת הרוצח ויכולין להתבא שם. והוא נ"י שמע שצפת עיר הקודש תיכנה במהרה בימינו היא קדש הנזכר בערו מקלט ביהושע". כתב יד Hebrew Union College.

187 מלבי בקודש, שלוניקי תק"ט, הקדמה.

188 עיין גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, א', עמוד 172. השוה את הכרוז על אודות עניי צפת בוועד מישוויץ מיום ח' אלול תק"ב, אצל היילפרין, פנקס ועד ארבע ארצות, עמוד 333.

נספחות

א. תעודה בלתי ידועה על הבעש"ט

במכתבו הידוע של ר' גרשון מחורף שנת תק"ה — כ"אגרת חברון" — הוא מתאר את ביאתו לארץ בסוף שנת תק"ז בער"ה. 1 אגרת זו אין בה שום בטוי להודעות נפשו של יהודי הזוכה לדרך בפעם הראשונה על אדמת ארץ הקדושה. בכל דור ודור דרך הבאים לתאר במכתביהם הראשונים לאחיהם שבגולה את מראה הארץ, וביחוד מראה ירושלים, ולהביע צערם על חורבות ציון. 2 ברור שהאגרת הזאת היא הראשונה לבקורו זה בארץ ישראל אחרי שובו מקושטא, 3 אלא שלא היה זה בקורו הראשון. באמת נשתמרו לנו במקור אחר שורות אחרות, שאופיין מעיד עליהן שהן קטע מתוך אגרת שכתב בבואו לארץ ישראל בפעם הראשונה. הקטע נדפס בספר "נופת צופים" מר' מאיר תאומים, אביו של הרב המפורסם ר' יוסף תאומים, מחבר ספר "פרי מגדים". ר' מאיר היה מגיד מישרים בק"ק לעוורטאב לערך עשר שנים וא"כ נתקבל למגיד מישרים ומורה הוראה בק"ק לבוב, 4 ושם נפטר י"ט תמוז תקל"ג. 5

בספר זה שנדפס בתוך הספר "רב פנינים", שיצא לאור על ידי בנו ר' יוסף בפרנקפורט דאדר בשנת תקמ"ב, כותב בפירושו על הפטרת נח: "ראיתי כתב מארץ הקדושה מה שכתב החסיד מוה"ר גרשון נרו יאיר לגיסו המפורסם בעל שם טוב נ"י וז"ל: ואני בבואי לעיר הקודש ירושלים וראיתי שמבונה כל טוב, נפלתי על אפי ובכיתי ואמרתי: את ירושלים נמשלה כאלמנה, היאך לבשת בימי אלמנותך בגדים נאים, הלואי שראיתי בחורבנך". 6

מקור זה חשוב מטעם אחר. היא אחת התעודות המועטות המזכירות את הבעש"ט בחייו. ולא זה בלבד אלא שהוא מתואר בה בתואר "המפורסם". בזה מופרכות טענות החוקרים שמיסד החסידות ישב בפנה נדחת ושמו לא היה ידוע בחייו אלא בחוג מצומצם.

מקובל בפי החסידים, שר' מאיר, אבי בעל "פרי מגדים", היה ממקורביו של הבעש"ט, ובמרה ידועה מסורת זו מתאשרת על ידי הדברים הנ"ל. מתוך ספרו "ברכת יוסף ואליהו רבא" 7 יוצא שהכיר והעריך את ר' נחמן מקוסוב, חברו המפורסם של הבעש"ט. 8 במקום אחר כותב "שמעתי מהחסיד הגאון אב"ד דק"ק קאוולי ולבסוף ימיו נתקבל לאב"ד דק"ק הוראדני כ"ש מוהר"ר יחיאל מיכל ז"ל". 9 דבריו נזכרים אצל ר' בנימין מזלאזיץ. 10

בשנות ת"קתק"ז לא היתה לו לר' מאיר משרה קבועה י"ל מגיד והיה נוסע מעיר לעיר ומטיף בקהלות שונות. בשנת תק"א דרש באוסטראו ובשנת תק"ז בבאר, וזו הסמוכה למעזיבוז, ואפשר שבאר או במעזיבוז מקום שבתו י"ל הבעש"ט.

1 השנה אברהם יערי, אגרות ארץ ישראל, עמוד 278; ישראל הוילפרין, העליות הראשונות של החסידים לארץ ישראל, עמוד 52. תאריך זה מתאמת על ידי זיהוי של שמות הרבנים שנפטרו בשנת תק"ח, עיון למעלה במאמרי, הערה 117.
2 השנה דברי ר' אברהם רוזאניש, בן לזיתו של ר' גרשון, בהסכמתו לספר "פרי האדמה", למעלה, הערה 119.

3 כי בו מוסר על מה שעבר עליו מיום שהגיע לירושלים. אמנם אין היא האגרת הראשונה להתישבותו בחברון לפני צאתו לקושטא, כי בה מזכיר שכתב למשפחתו "כמה פעמים" מקושטא ומחברון.

4 רב פנינים, שער הספר.

5 נוסח המצבה נדפס אצל באבער, "אנשי שם", עמוד 136.

6 מכתב זה היה ידוע גם לאחרים ונזכר בספר "פרי מגדים", אורח חיים, תקס"א, וגם ע"י ר' יוסף משה מגיד מושרים בק"ק זבארוב, שנפטר בשנת תקע"ה, בספרו "ברות אברהם", בראדי תרל"ה, קל"ה, ב'.

7 ספר זה, יקר המציאות, נמצא ברשותי. בו יש הסכמה משנת תק"א. אבל נדפס בזאלקווי תק"ז. על פי הסכמת דיוני העיר לבוב עמד אז בראש ישיבה בלבוב, בה למדו "יחד עשיר ועני, ריעו וידידו, כולם שותים בצמא את למדו וחיידו".

8 ר' מאיר כותב עליו "המוכית הגדול המנות מותר" נחמן ז"ל". מקור זה חשוב לקביעת תאריך פטירתו של ר' נחמן. הוא מזכיר את ר' נחמן גם בספרו "מאירת עינים", פ' ויקרא.

9 מאירת עינים, פ' שמוני. גם באחד מכ"י אשר ברשותי מתוגם של חסידו קורץ נזכר שר' מאיר מסר ד"ת בשם ר' יחיאל מיכל אב"ד הוראדני.

10 "אחר שהנני ה' בפי' זה שמעתי את"כ להרב המגיד דק"ק לבוב המופל' מהר' מאיר שכיוון ג"כ לפירוש זו כהויותו". תורי זהב, פ' תבא.
11 עפ"י ספר "ברכת יוסף ואלוהו רבא".

ב. אגרת המלצה על ר' חיים ירוחם רי מאיר דישיגורה

הסכמת הרבנים מובהקים שלוחי ארעא דא"י מצפת וגליל שבארץ יהודה וגדול שבהם. נדפס בק"ק קונשטאנדינא באגרת השלוחה ע"י לכל יושבי תבל, ניסן תק"ז. . . שכתב אי מגדולי העולם, וז"ל:

מדי עברי פה ק"ק קונשטאנדינא ראיתי את המראה הגדולה, מראות הצובאות, שני ישרי צבאות ישראל, עומדים לקראתי. ה"ה החכמים השלמים

במעלות ובמדות שמנו חז"ל, כלם איתנהו בהו. חריפים ובקיאים בספרי בספרא ותוספתא ובכולא תלמודא. האחד ה"ה החכם השלם והכולל, זה סיני, מקובל אלפי, פום ממלל רברבתא, יציבא בארעא ודבורו עושה רושם, רשימה וחסיקה וחציבה. הצבה עמודי' שבעה עד דמשך נהורא, ומדליק את המנורה מעילא לתתא, כבוד הרב מוהר"ר חיים ירוחם נ"י, בן לאותו צדיק כמור"ד יעקב מיקירי ק"ק ווילנא, המפורסם בדורו לשבח המניע לכתפין דא"א משיך לו"א, ארבע מוחין כלילין בתלתא. דין גלוי' רזין עמיקתין ומסתרתן בספרו יאיר נתיב² שחיבר וצוק"ל הה"ה.

והשני בדומה לו ה"ה החכם השלם והכולל, זה סיני כקודש, קדוש יאמר לו, כבוד מו"ה מאיר דישיגורה, מוכתר בכתרא דחכמתא, ומר בר רב אשי חתים על שבת הני תרין רבנן, ה"ה הרבנים המובהקים, גאוני ארץ דק"ק קונישטאנדינא הנ"ל, אשר לבם כלב הארץ, מנגחי אריותא, ה"ה הרב הגדול המפורסם חכם הכולל כמו"ה אברהם כמו"ה יוסף רוזאניש ה"י³ (הוא נכד להגאון מו"ה יהודא רוזאניש שחיבר ספר משנה למלך) והרב הגדול מו"ה יצחק רוזאניש ה"י⁴ והרב מ"ו שבתי הלוי ה"י⁵ והרב הגדול מו"ה יצחק בכ"ר דוד ה"י⁶ ארבע מלכים לקבל תלתא, ה"ה חורי ארץ ומגיני' גבירים גזכרים ממונים, החכמים השלמים המפורסמים, פרסומא מלתא, ה"ה הגביר המפורסם החכם השלם כמוהר"ר דוד קמחי ה"י, והגביר המפורסם החכם השלם והכולל כמו"ה אהרן צונצין ה"י⁷ והגביר המפורסם, החכם המרומם כמה"רר עזרא באטן ה"י, כלם שוים לטובה, טוביינא דחכימין דיהודאין ...

ספר הפרדס לר' אריה ליב עפשטיין, קיניגשברג תקי"ט.

1 עיין תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, עמוד 64. ולמעלה במאמרי הערה 7. הוא ור' מאיר דישיגורה יצאו בשליחות יהודי צפת, ולא כרעת בעל תולדות חכמי ירושלים.

2 עיין תולדות חכמי ירושלים, ח"ב עמוד 85 והלאה.

3 עיין למעלה, הערה 110.

4 עיין למעלה, הערה 118.

5 בשנת תק"ה חתם על הכרוז על דבר המלבושים היקרים בירושלים, רוזאניש, ח"ה, עמוד 440.

6 עיין למעלה.

7 אחד מרבני קושטא, שחתם יחד אתם בשנת תק"ח על הכרוז לטובת כפר יאסיב (דיינארד, שבלים בודדות, עמוד 184). והיה אחד מפקידי יח"ץ (שם, עמוד 35). הוא סייע בהדפסת הספר "נחפה בכסף", קושטא תק"ח, ובשער הספר נאמר עליו שהיו בו "תורה וגדולה במקום אחד, החכם השלם, הרבין

המצוין, בחיר ה'". בשנת תק"ח התם על הכרוז בדבר המלבושים היקרים בירושלים, רוזאניס, שם. עיין א. יערי, קרית ספר, י"ג, 129; גאון, יחודי המזרח בא"י, ח"ב, עמוד 586.

ג. אגרת מקושטא

האיתנים מוסרי ארץ שני גדולי הדור האלופים התורניים הרבנים המופלגים כמהר"ר יחזקאל 1 יצ"ו וכמהר"ר יעקב 2 יצ"ו אשר איתן מושבו בעיר טארנאפול יע"א יהי שמם לעולם דשן ורענן אמון.

מאחר עליות (?) קול תפלה לנורא עלילה כסא כבוד תורתם רם ונשא וגבוה מאד, הדא אמרת מקבלת כתבם הבהיר ע"י הגביר הר' יצחק אלצפן ה"י ושם ראינו כי רום מעלתם מתמיהים על ענין המעות אשר נשלחו לארץ ישראל ע"י הגביר הר' אברהם קאמונדו 3 ה"י ולא ידעו מי שם כספם באמתחתו, לזה אנו משיבים כי לימים שעברו כבר יחדנו להם הרבור על ענין זה, ושם נאמר כי להיות (?) שיש עלינו עול כבד מההכנסה וההוצאה של ירושלים ת"ו לא נוכל לסבול עול אחר. ועל כן הוכשר בעינינו למנות להאנשים הלז אנשים של צורה חפצי חסד אל, ה"ה האחים המבורכים הגבירים הר' אברהם ויוסף קאמונדו ה"י למנותם בדבר מצוה רבה זאת שהם יקבלו המעות הנשלחים מערי אשכנז לחלקם להאשכנזים אשר בארץ ישראל, והם ימסרם לנו לשלחם על ידינו לחלקם שם כפי הסדר אשר יסדרו רום מעלתם. ועלינו חובה מוטלת להביא להם הקבלות כפי הסדר, תמידין כסדרן, והם ישלחום לרום מעלתם כי יש לאל ידם לעשות הדבר הזה מחמת שיש להם שייכות בערי אשכנז. זהו תמצית מה שכתבנו לרום מעלתם לימים שעברו. והנראה שלא הגיע לידם כתבנו הנז'.

ואנו במקומנו אנו עומדים כי לפי מראה עינינו אין בעירנו זאת אנשים אחרים מהוגנים להמצוה הלזו וזולתם. והם אנשים כשרים ונאמנים וכן עשינו כי בשנה שעבר מה ששלחו מהתם הק' אדומים כדי ליתנם להרב מהר"ר אברהם גרשון קוטנבר ה"י 4 כן נמסרו. ומסרנו כתב קבלתם ליד הגביר הר' אברהם קאמונדו ה"י וכן הצ"ב אדומים ששלחו על יד הר' אלצפן קבלנום גם כן על ידי הר' קאמונדו הנז' ושלחנום ונתחלקו כפי סדרם ובאו הקבלות של האשכנזים אשר בירושלים. אבל הקבלות של שאר ארצות של ארץ ישראל נאבדו בדרך עם שאר כתבים שלנו ובע"ה יבואו אחרים ונשלחם ליד רום מעלתם. והימנותנו ליהוי בידיהו שכל מה שישלחו לחלק לאשכנזים נחלקם להם ביתר שאת ולא נהנה מהם לצורך הספרדים אפי' פרוטה קטנה. וכבר ידענו שכל המשנה מדעת בעל הבית וכו' ולא זו בלבד

אלא שגם מהצדקה ישלנו אנו מסדרים להפקידים אשר בירושלים ישיתנו גם כן לעניי האשכנזים, וישימו עליהם השגחתם לטובה, כי כוהנו בני אל חי ואנשים אחים אנחנו. ובכן שלום בסא תורתם יגדל ככל אות נפשם הרמה עם... ונפש נאמני אהבתם פקידו עה"ק ירושלים ת"ו אשר פה... קושטא יע"א החותמים פריש' בשליש הניצנים לחודש מיט' ים ודרום יר'ש'ה.

תעודה זו מתוך "פנקס קושטא", בת"ו ביהמ"ד לרבנים שבאמריקה, 89 י"א, היא כנראה מישנת תק"י.

1 ברור שזה ר' יחזקאל לנדא שישב אז ביאמפאלו, עיין למעלה הערה 12 ובתעודה ד'.

2 ר' יעקב סג"ל לנדא אב"ד מארנפאל וגלוי פודוליה היה בנו של ר' יצחק לנדא אב"ד אפט זאלקווא, גליל לבוב וקראקא (נפטר בשנת הקב"ה) על פי "דעת קדושים", עמוד 119, הוא שהסכים בשנת תפ"ד בועד יערסלב על ספר "יפה מראה עם כבוד הכמים" על מדרש רבה וחתם "יעקב לנדא הוב"ק מרלא לע"ע". בשופם שלפני לא מצאתי חתימה זו. פרידברג, בנו לנדא למשפחותם, עמוד 18, וגם הוילפרין, פנקס ועד ארבע ארצות, עמוד 308, הושבוס שר' יעקב היה רב במרלא בשנת תפ"ו. בשנת תק"כ היה רב במארנפאל (פנקס, עמוד 834) וחתם על הכרוז בועד מישוויץ לטובת עניי עיר צפת. הוא נפטר כנראה בשנת תקי"ח, אחרי י' חשוון, כי בספר "בת עיני" לר' ישכר דוב מולאטשוב, סימן כ', נמצאה תשובה אליו מיום זה. בעת הדפסת הספר "קרבן ראשית", פפר"א תקל"ח, כבר לא היה בחיים. שם כותבים עליו "הגאון הגדול הישיש". אביו היה אחיו של ר' יהודה לנדא אבי ר' יחזקאל, בעל "גודע ביהודה". ר' יעקב כבר מאד את ר' יחזקאל וכתב עליו "קדוש ד' כבוד בן דודו", הסכמה לספר "קרבן ראשית". דבריו נזכרו בשו"ת ר' חיים הכהן, תאה"ע, סימן ס"ג.

3 עיין למעלה, הערה 118.

4 באגרת הידועה משנת תק"ו כותב הבעש"ט לר' גרשון: "וגם אל ירע בעיניך על אשר לא שלחתי לך מעות, כי מחמת בגידת הזמן אשר היה במדינותינו דבר ורעב וכמה מפלי דתלי בו ממשפחתנו לפרנס ולכלכל אותן חוץ משאר עניי ישראל ותתום הכסף. ולא נשאר בלתי אם גויותינו, ואי"ה כי ירחיק ה' וכו' אזי בודאי וכו'".

ד. אגרת מקושטא לר' יחזקאל לנדא

שילחי אחרון מחודש אדר ב' (התק"י) האנשים... אלופים בתורה ומסובלים בעצת רוזנים זקנים שרים וטפסרים שמם גודע בשערים גודע בשערי... אנשי... יחידים סגולה אשר בק"ק יאנפול יע"א. ועילא מנהון כעין החשמל דמי לבר אלהין מופת הדור האלוף התורני הקצין

המפורסם לעטרת צבי ולצפירת תפארת כמה"ר יחזקאל יצ"ו לכלם בשם אתה ה' תשמרם וכצנה רצון תעטרם. יחיו דגן ויפרחו כנפן ויתענגו על רב שלום, אכ"ר. בתר דכפילן שלמא עליכו מלכי ואפרכי הדא אמרה איך בהיות הארון המנוה הגביר כה"ר משה צונצין² נ"ע חי על פני האדמה היה מטפל בקבלת המעות הבאים מרום מעלתם ה"י ל"שם האשכנזים אשר בירושלים תובב"א, והיה שולחם להם על ידו וכן עתה כי המנות הנז' נפטל לב"ע חל"ט, ואחיו הגביר הישר המרומם פאר הדור כמה"ר יאושע צונצין³ יצ"ו טריחא ליה מלתא טובא מחמת העול צבור המוטל עליו, כי רבים משכימים לפתחו לא יוכל שאת בהעול הזה. כי על בן בדקינן בגבירי ואשכנא תרי גברי מהימני ה"ה האחים המבורכים הגבירים הרמים נבונים וחכמים כמה"ר אברהם ויוסף קאמונדו יצ"ו,⁴ כי הם יקבלו עליהם המשא הזאת והעול הזה מקבלת המעות הבאים מרום מעלתם ל"שם האשכנזים אשר בעה"ק ירוש' ת"ו, ובבא לידם וימסרו אותם לידינו אז החיוב מוטל עלינו לשלחם להפקידים אשר בעה"ק ירושלים תו"ב, למען ימסרו אותם בשלמות ביד האשכנזים אשר בעה"ק ויטלו מידם קבלה עליהם ולהגיע כתב קבלתם להאחים הגבירים הנז'. ובדבר הזה יגיעו המעות ליד האשכנזים בזמנם למען יוכלו לקנות תבואתם בזמן הגרנות וישבו על הארץ לבטח כי אף שלא ימצא מעבר מוכן בפרק, תתקבל הממון מיד הגבירים האחים הנז' לשלחם לידם, נקל הדבר לנו לכתוב לפקידים אשר בעה"ק לתת להם מהמעות המזומנים התם לצרכי עה"ק וכן יעשו בודאי. ומעתה נסיים בשים שלום ברכה וטובה ככל אות נפשם הרמה ונפש נאמני אהבתם דורשי שלומם וטובתם פקודי עה"ק ירושלים תובב"א החותמים פה קושטנדינה יע"א ברב שלום ובזה האופן כתבנו ליחיד ק"ק טארנופול ועלא מנהון להרב הגדול כמה"ר יעקב לאנד ה"י.⁵

1 הוא ר' יחזקאל לנדא, עיון למעלה הערה 42.

2 עיון למעלה עמוד 43.

3 עיון למעלה, הערה 112.

4 עיון למעלה, הערה 113.

5 עיון למעלה, תעודה ג', הערה 2.

ה. אגרת ר' גרשון לר' צבי סופר

אהובי ידידי דבוק לי מאח ה"ה התורני החסיד מוה' צבי הירש סופר דק"ק מעזיבז נ"י.¹

מהימנותא ליהוי כי עכשו בזה השעה שאני כותב כתב הנשתווון הלכתי לראות בשביל הנוני"ן הפוכין. וראיתי בספרים היותר מובהקים מגדולי

הדרור ומקובלים. ה"ה הספר של הנאון הגדול המקובל בעל חסר לאברהם⁵ שהוא כתב בכתב ידו בספר הזה, וגם ספר של הנאון המפורסם המקובל הגדול ר' יצחק אבוהב. וראיתי שם שהנוני"ן בין פסקא לפסקא אבל לא בתיבות. אמנם צורתם הם ראש הנו"ן הוא פשוטה רק הרגל הפוכה לאחוריו כמנהג ס"ם וא"שכנו ... כזה ... הנם שסברת המחבר אור תורה⁶ מסתברא לפי משמעות הזוהר להיוסוך ... כזה ... אמנם הם הגדולים ראו ספר אור תורה שהוא היה קודם בעל המחבר עשרה מאמרות, והם היו אחריו וראו ספר או"ת הנ"ל ואפ"ה כתבו בצורה הזאת הנ"ל ... ולא הפוכה כולה ממש כהפסיקתא כזה ... ולא בצורה הישלישית כהאו"ת ... כזה ... וגם האו"ת כתב כזה"ל: מיהו מי שהופך לאחור רגל הנו"ן לבד ... כזה ... לא משתבש: וגם מיישבו עם כוונת הזוהר. ואלו ב' הגדולים כתבו כך בס"ת בכתב ידיהם ממש, עליהם יש לסמוך. אמנם מי שכותב נו"ן בתוך תיבת בנסע וכמתאננים לפי דעתי הס"ת פסולת (ויאמר ויעמד ובפסוק ויצעקו אל ה' תהלים ק"ז אין שם כלל אות נו"ן, ומוכרח לומר שהנוני"ן הפוכין בין פסוק לפסוק. והראייה מבוררת א"כ הנוני"ן הפוכין שכותבין באמצע התיבה אינו צורת אות כלל, וחסירה התורה ב' נוני"ן ופסולת).

ובאותו השעה הלכתי וראיתי בס"ת אשכנז שהביא לכאן הרב המקובל מוהר"ר חיים כהן חק"ק ניקלשפורג בעל המחבר פירוש על תהלים.⁶ והוא הניה לעצמו לכתוב ס"ת באשכנז, רק שהשמות כתב הוא בעצמו עפ"י כוונה, וראיתי שם הפוכין ממש באמצע התיבה. והלכתי להרב מנ"ל ואמרתי לו כדברי הנ"ל ותיקף הלך ותיקן ס"ת הנ"ל כנ"ל. עוד נ"ל ראייה מן הגמרא שהפוכות בין פסקא לפסקא. דת"ר פ' זו עשה לה הקב"ה סימניות מלמעלה ומלמטה כו'. ז קשה ממ"נ אם הנו"ן שבתיבה בנסע היא מלמעלה, פי' בפסוק ויהי בנסוע עצמו, לפ"ז צ"ל שצריך נו"ן השני הפוכה נ"כ למטה בפ' ויהי בנסע, דהיינו בפסוק ובנהה דלמטה דומיא דפ' דלמעלה. ואם דלמטה בפסוק כמתאננים שהוא תחת פסוק בנסע גם מלמעלה צריך לעשות סי' בפסוק בנסעם מן המחנה, להפוך הנו"ן של המחנה למעלה דומיא דלמטה. אלא ודאי בין פסקא לפסקא. ועוד נ"ל להביא ראייה מן הזוהר שלא תהא הפוכה ממש כמ"ש באו"ת הנ"ל. וז"ל הזוהר⁷ וכד הוי שרי ארונא וישראל למשרי כדין אהדר אנפין מישראל ואתהדר לארונא אתהדר בכולא כו' ובכלא אתהדר ע"ש. ויש לדקדק מאי הפי' אתהדר בכולא: אם הפי' הוא כשאומר למעלה, נו"ן אסחר אנפין לקבליהו דישאל פי' הפוכה ממש כזה ... פשיטה כשחזרו לגבי ארונא בכולא אתהדר. עוד קשה מאי מקשה לו ר"ש אי הכי כו' למהוי נו"ן שניה באורח מישור: חדא דבאמת ר"א אומר כך שנו"ן ב' הוא באורח מישור.

אלא מוכרח שזה ברור להם שצריך להפוך, ור"א בעצמו אומר בן למעלה:
 נו"ן שהוא מנוזר לאתהדרא אמאי בתרי דוכתי הכא נמצא קשה היאך ס"ד
 לר"א לומר נו"ן אתהדר לגבי ארונא? ועור אח"ז אמר ר"א: אנא דאמרי
 מספרא דרב ייבא סבא דאמר בין בהאי גיסא בין בהאי גיסא אתהדר,
 הלא לפי משמעות נו"ן ב' לא אתהדר אלא באורח מישור? וע"ס על ר"ש
 שפיר קאמר, היאך שפיר הוא הלא לפ' סברת ר"ש צ"ל נו"ן הפוכה ולפי
 רב ייבא נו"ן ב' מישור הוי כמוסיף אות א' בתורה? אלא מוכרח לומר
 הפ' נו"ן אסתר אנפין לקבל ישראל אין הפי' הפוכה ממש אלא בא' מן
 הב' הצורות כזה... או כזה... לכן כשאמר ר"א נון אתהדר לגבי ארונא
 צ"ל בכולא אתהדר שלא תאמר דלא אהדר כ"א לפי צורה ראשונה הרגל,
 או לפי צורה ב' הראש ולפ"ו תהיה נו"ן ישרה והוא בעצמו אמר בתרי
 דוכתי מהופך כנ"ל לכן אמר בכולא אתהדר. פי' אם הנו"ן היתה
 כזה... הפי' אתהדר בכולא כזה... או להיפך, כדי שלא תהא כאן נ'
 מיושרת כצורת אות. לכן מקשה לו ר"ש אי הכי צ"ל נו"ן ב' באורח
 מישור כו'? לכן אמר ר"א דרב ייבא סבא דאמר כך בין בהאי גיסא בין
 בהאי גיסא אתהדר וכדפרישית לכן ר"ש שפיר קאמר, לפי שהב' צורות
 הולכין על כוונה א' אבל דא דאמינא כו' כנ"ל ליישב שלא לכתוב הפוכה
 ממש כיון שאלו שני גדולי הדור כתבו בכ"י ממש בס"ת שלהם בצורות
 שזכרתי, עליהם יש לסמוך ממש כנ"ל.

הערה

תשובה זו הועתקה בתוך דברי ר' שבתי מראשקוב, תלמידו של הכעש"ט.
 וז"ל: "שבתי אני וראיתי אני המעתיק שבתי במוהר"ץ מראשקוב מה
 שצריך להודיע לכל מאן דבעי למידע למיכתב ספר תורה כדין תורה אודות
 הנוני"ן הפוכין של ויהי בנסע שנהגו כל הסופרים לעשות נו"ן של בנסע
 ושל כמתאננים הפוכים. וכבר עמדו בזה מהרש"ל ושאר פוסקים. אמנם
 אני מודיע מה שראיתי שבאה מכתב מגילה עפה מן הרבני המקובל החסיד
 המפורסם מוהר"ר גרשון קוטבאר שכתב מירושלים עה"ק, והוכיח בראיות
 ברורות מן הגמרא והזוהר שצ"ל ב' נוני"ן הפוכין בפ"ע, דהיינו נו"ן א'
 קודם ויהי בנסע וא' קודם ויהי העם כמתאננים, וגם כתב שראה בס"ת
 של הרב חסד לאברהם ושל הרב ר' יצחק אבוהב ב' נוני"ן הפוכין בפ"ע
 כנ"ל. וגם החסיד המפורסם מו"ה חיים מק"ק ניקלשפורג עשה ג"כ בס"ת
 שלו עפ"י אופן הנ"ל. כ"ז העיר המנוח החסיד המפורסם מו"ה גרשון
 הנ"ל. אח"ז בא לידי שו"ת לחמי תורה שחיבר א' מק"ק וויניציאה [ר']

ישיעה באסאן, וויניציאה תק"א] ופלפל שם באורך בראיות אחרות מנמרא דר"ה עשה לה סימניות כו' כאכין ורקין כו' ופרש"י שם במזמור הודו נוני"ן הפוכין כו' ע"ש. ושאר ראיות שצ"ל ב' נוני"ן, כ"א בפ"ע ע"ד הנ"ל. וגם בספר טעמי תורה שחיבר החנוך מו"ה אליעזר מקהילתנו [נדפס בזאלקווא תק"ב] בעל המחבר שיח ספונים [זאלקווא תקי"א תקי"ב] האריך ג"כ שם לעשות ע"ד הנ"ל. רק צייר הגונו"ן העיקר כמ"ש החסיד מ' גרשון יראה בשני ס"ת הנ"ל שישני נוני"ן צ"ל כזה . . . ואין לשנות. והרוצה לעמוד ע"ז יבין מזהר פ' בהעלותך, ודוק. רק שיראה שהגונו"ן הנ"ל לא יקלקלו הסתומות, רק שיהיה שיעור סתומה ופתוחה מן הגונו"ן הפוכין, והכן מאד ודוק. ורצוני למלאות חפצי המבקש להעתיק לך גוף השיבוה אשר כתב הרב המנוח החסיד המקובל החכם הישלב המפורסם מו"ה גרשון קוטווער מעיר הקדש ירושלים תוב"ב. וזה לשון זהב הטחור שלו.

אגרת זו נכתבה אחרי שנת תק"י, שנת עלייתו של ר' חיים מניקלשפורג לא"י. אמנם מה העיר בה נכתבה האגרת? ר' גרשון מזכיר שלוש בדרג הענין הלך לראות שלשה ספרי תורות: של ר' אברהם אזולאי, של ר' יצחק אבוהב ושל ר' חיים מניקלשפורג. הראשון ידוע שישב בחברון ואח"כ בעזה (בעלי ברית אברהם, הקדמה); על השני נודע לנו שהיה בצפת "בבית תפלה של ר' יצחק אבוהב" ספר תורה של ר"י אבוהב המתואר בספרו של ר' שמחה מזלאוויץ, אחבת ציון, כ"ד.

אגרת זו שנדפסה בספר "משנה אברהם" לר' אברהם ב"ר צבי, זיטאמיר תרכ"ח, נתעלמה מעיני כל חוקרי החסידות. ומרוב חשיבותה העתקתיה כאן.

1 נזכר הרבה פעמים ב"שבחי הכעש"ט.

2 ר' אברהם מרדכי אזולאי, זקנו של חיד"א, עלה מפאס לא"י, ישב איזה זמן בחברון ובעזה, ונפטר בחברון בשנת ת"ד. מלבד ספר "חסד לאברהם", חבר "זחרי חמה", "אור החמה", "בעל ברית אברהם" ועוד.

3 אולי זה הרב בטולוטולה שהי בזמן גרוש ספרד ונזכר כמה פעמים בספר "בית יוסף" בתואר "רבינו הגדול". הוא חבר "פרוש על הרמב"ן", קושטא רפ"ה; "נהר פישון", דרושים על התנ"ך, קושטא רצ"ח, ועוד. על ישיבתו בא"י לא נודע מאומה.

4 לר' מנחם די לוואנו, נדפס ראשונה בספרו "שתי ידות" בקושטא, ואח"ז לברו: אמשטרדם תו"ט, זאלקווא תק"י.

5 לר' מנחם עזריה מפאנו, נדפס פעמים אחדות.

6 עיין למעלה, הערה 18.

7 שבת קטו, ב'.

8 בהעלותך קנ"ח, ב'.

